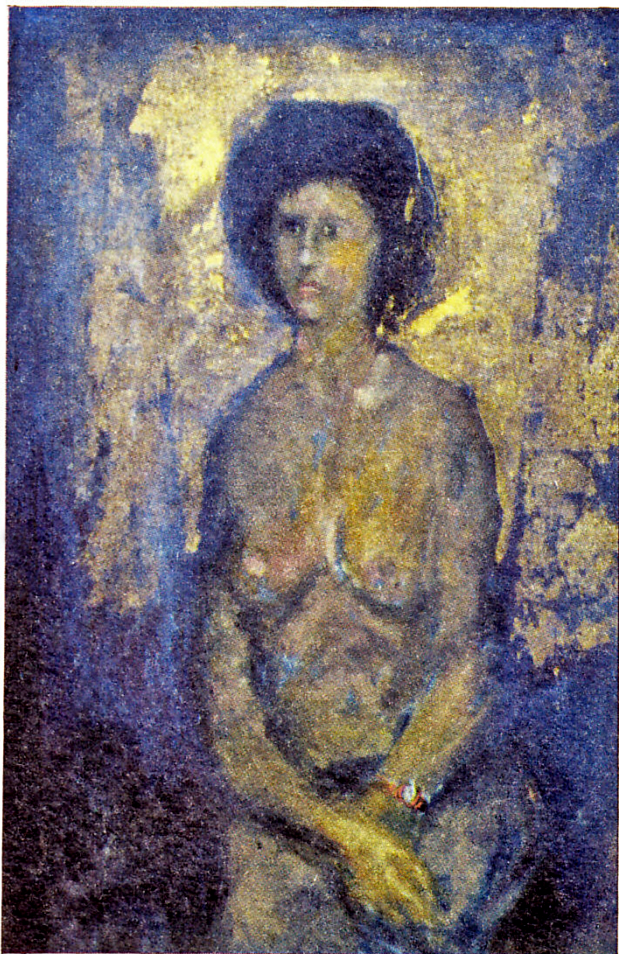

Χάος και Θάψι

ΤΡΙΜΗΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

πρώτη αναφορά στην πέτρα

- ΣΟΦΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ: Πίνδος
- ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΤΣΟΚΩΣΤΑΣ: Το πανηγύρι του χωριού και η σημερινή πραγματικότητα
- ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ: Δραστηριότητες του Συλλόγου μας
- ΗΛΙΑΣ ΓΙΑΝΝΙΡΗΣ: Γράμμα από ένα νησιώτη

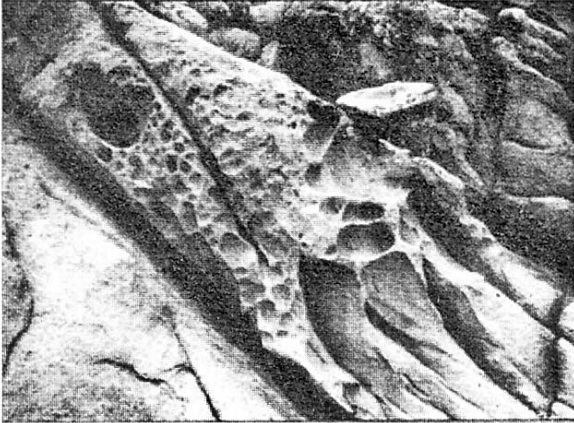
- ΕΥΑΝΘΙΑ ΝΤΑΒΑΝΤΖΗ: «Πετροφνείς, Πετροβάτας και Πετροκοίτους ημάς έταξεν...»
- ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑΣ: Οι Ηπειρώτες κτίστες και η συντεχνιακή συνθηματική γλώσσα τους: «τα κονδαρίτικα»
- ΚΩΣΤΑΣ ΝΤΑΒΙΣΚΑΣ: Μετέωρος...
- ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΗΣ: Πέτρα, ένα υλικό με εξαιρετικά αισθητικό χαρακτήρα
- ΦΡΟΣΩ ΧΑΤΟΓΛΟΥ: Είμαι η Πέτρα
- ΝΙΚΟΣ Β. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ: Τα ξεκαλοκαιριά των Τζουμέρκων

ΧΑΟΣ και ΘΉΗ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ – ΕΚΔΟΣΗ: Σύλλογος Κυψελιωτών Άρτας (στην Αθήνα) «Ο Άγιος Κοσμάς». Συνεργάζεται η Αδελφότητα Κυψελιωτών Άρτας (στην Άρτα) «Ο Άγιος Γεώργιος».

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ: Γιώργος Μακαβέλος.

Διευθύνεται από ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Κώστας Αγγέλης, Μπάμπης Καραλής, Ευανθία Νταβαντζή, Κώστας Νταβίσкас, Ειρήνη Σιόντη.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Κώστας Αγγέλης, Ευανθία Νταβαντζή
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ, ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ, ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ, ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ: Φαιδριάδων 129, 113 64, Αθήνα, τηλ. 86 22 703.

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ, ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ιδεότυπο, Ζ. Πηγής 48 τηλ. 33 03 991.

ΦΙΛΜ: Ίχνος, Ζαΐμη 30, τηλ. 82 28 258

ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ανδρέας Μποτζάκης, Τζαβέλλα 10, τηλ. 33 01 604.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ (για 4 τεύχη)
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 2.000 δραχ.
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: 3.500 δραχ.

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: 500 δραχ.

ΔΙΑΘΕΣΗ: ΑΘΗΝΑ, Εκδόσεις-Βιβλιοπωλείο «Βιβλιογονία», Ακαδημίας 57, 106 79, Αθήνα, τηλ. 26 34 550 – Εναλλακτικό Βιβλιοπωλείο, Θεμιστοκλέους 37, Αθήνα, τηλ. 38 02 644. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, Βιβλιοπωλείο «Συνάντηση», Καμβουνίων 6, 54 621, τηλ. 231 384

ΤΕΥΧΟΣ 9
ΑΘΗΝΑ
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 1995

εξώφυλλο:
ΜΠΑΜΠΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ,
«Φιγούρα», 1990,

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- ❑ 5. Προλογικό σημείωμα
- ❑ 6. ΣΟΦΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ:
Πίνδος
- ❑ 10. ΝΙΚΟΣ Β. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ:
Τα ξεκαλοκαιριά των Τζουμέρκων
- ❑ 16. ΕΥΑΝΘΙΑ ΝΤΑΒΑΝΤΖΗ:
«Πετροφυείς, Πετροβάτας και
Πετροκοίτους ημάς έταξεν...»
- ❑ 19. ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑΣ:
Οι Ηπειρώτες κτίστες και
η συντεχνιακή συνθηματική γλώσσα τους:
«τα κουδαρίτικα»
- ❑ 26. ΚΩΣΤΑΣ ΝΤΑΒΙΣΚΑΣ:
Μετέωρος...
- ❑ 30. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΗΣ:
Πέτρα, ένα υλικό με εξαιρετικά αισθητικό
χαρακτήρα
- ❑ 32. ΦΡΟΣΩ ΧΑΤΟΓΛΟΥ:
Είμαι η Πέτρα
- ❑ 34. ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΤΣΟΚΩΣΤΑΣ:
Το πανηγύρι του χωριού και η σημερινή
πραγματικότητα
- ❑ 37. ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ:
Δραστηριότητες του Συλλόγου μας
- ❑ 39. ΗΛΙΑΣ ΓΙΑΝΝΙΡΗΣ:
Γράμμα από ένα νησιώτη

Τα ενυπόγραφα κείμενα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους. Η αναδημοσίευση από το περιοδικό «Χάος και Όψη» είναι ελεύθερη με την προϋπόθεση να αναγράφεται η πηγή προέλευσης.

Προλογικό σημείωμα

Καλοκαίρι '95· δύο χρόνια «Χάος και Όψη». Ένα όραμα που πήρε σχήμα, ένα παιχνίδι, μια επιστροφή στις ρίζες, στην παράδοση, μια ματιά στο μέλλον.

Καλοκαίρι '95· διακοπές, ήλιος, θάλασσα, Χώσεψη, πανηγύρι. Η μικρή πλατεία, δίπλα στην εκκλησία, κάτω από τον αιωνόβιο πλάτανο, μάς περιμένει με δροσερό τσίπουρο, με παρέες -πολλές απ' αυτές περιμέναν έναν ολόκληρο χρόνο- με την πρόφα, το τάβλι και με όμορφες κουβέντες, απλές και ήρεμες, κάπως έτσι, όπως θα μπορούσαμε να ορίσουμε την ευτυχία.

Κάποια βραδάκια σε κάποια άκρη της πλατείας θα μαζευτούμε, θα 'ρθει ο Θανάσης από το Βουργαρέλι με το μπουζούκι και με τον Πάνο το Σούσο θα μας γυρίσουν στο παράπονο του ρεμπέτικου.

Καλοκαίρι '95· όπως τα χελιδόνια ξαναγυρίζουμε στις ρίζες, στα γνώριμα μέρη, στις αναμνήσεις και πάλι, όπως τα χελιδόνια, θα μαζευτούμε πάνω ψηλά στον Πατροκοσμά να κουβεντιάσουμε, να χορέψουμε και να προετοιμάσουμε πάλι τη μαζική φυγή.

Η Συντακτική Επιτροπή

Κυκλοφόρησαν τα μπλουζάκια του «Χάος και Όψη»,
σε λευκό και μαύρο χρώμα, με κεντημένο το λογότυπο του
περιοδικού!!! Είναι μια προσπάθεια για την οικονομική στήριξή του
και θα τα βρείτε στα γραφεία του Συλλόγου
και το καλοκαίρι στο χωριό.

Σοφία Αναστασιάδη

Πίνδος

Συνεχίζουμε τη δημοσίευση αποσπασμάτων από το βιβλίο της φιλόλογου Σοφίας Αναστασιάδη «Η Πίνδος», που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στη «Νέα Εστία» το Γενάρη του 1941.

ΕΤΣΙ, ΔΕΜΕΝΟΙ ΦΥΣΙΚΑ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΑ με τον κόσμο του, νιώθουν το Βουνό σα στοιχείο τους -έξω απ' αυτό, λες, δε μπορούν να ζήσουν. Δεν είναι τυχαίο ότι τούτη η προσήλωση στη φύση παίρνει διαστάσεις πραγματικού φανατισμού προπάντων στη Βόρεια Πίνδο, στο συγκρότημα των χωριών που τριγυρίζουν τα κράσπεδα του Σμόλικα και της Βασιλίτσας. Εδώ τα χωριά, χτισμένα σε μεγάλο υψόμετρο -το Μεσοχώρι στη Σαμαρίνα περνάει τα 1600 μέτρα- κι εκτεθειμένα στο βαρύ Μακεδονίτικο χειμώνα, αδειάζουν από το φθινόπωρο ολόκληρο τον πληθυσμό τους στα χειμαδιά της Θεσσαλίας και το Νοέμβρη δε μένουν στο βουνό παρά δυο-τρεις οικογένειες για τη φύλαξη των σπιτιών.

Κι αυτοί οι πληθυσμοί, που το μισό χρόνο ζουν στον κάμπο, που χαίρονται τις ευκολίες του και αντιλαμβάνονται τις δυνατότητές του, που τους τριγυρίζει ένας άλλος κόσμος και άλλες συνήθειες, είναι αυτοί ίσα-ίσα οι πιο πιστοί στα παλιά έθιμα, νιώθουν σαν σε εξορία και άσβυστη τους δέρνει η νοσταλγία για της ψηλές πατρίδες των βουνών.

Τα τραγούδια τους πανηγυρίζουνε το γυρισμό. Ο γυρισμός τους εκεί πάνω μέσα στον Απρίλη είναι μια πραγματική ανάσταση. Ολόκληρη η διαμονή στα βουνά, ένας ξεσηκωμός και μια διασκέδαση. Τότε γίνονται τ' αρραβωνιάσματα κι οι γάμοι -ο καθένας αφορμή για μιαν ατέλειωτη σειρά από πολύπλοκες τελετές και εξαντλητικά γλέντια. Ο κάθε άγιος στη γιορτή του έχει το πανηγύρι του. Απ' τους πρώτους ο Άη Γιώργης, που τους πρωτοσμίγει στα βουνά, και η Αγία Παρασκευή, η προστάτισσα των κτηνοτρόφων.

Μα πανηγύρι μέσα στα πανηγύρια, το μεγάλο πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου, το πανηγύρι της Βλαχοπαναγιάς. Τότε ούτε οι «παραπλανημένοι» δεν αντέχουν. Και συνοδείες ατέλειωτες σχηματίζονται, μπαίνουν στο δρόμο, κορδελιάζονται στα μονοπάτια -για ν' αδειάσουν στις ψηλές βουνοπλαγιές γιατρούς, δικηγόρους, δασκάλους, εμπόρους που κι από τις πιο απόμακρες πολιτείες της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, παρατάνε τις δουλειές τους για το χρονιάρικο προσκύνημα της πατρίδας.

Κι άλλο δεν είναι παρά χρυσοκέντητα τσικέτα και γιορτινές φουστανέλλες που βλέπετε ν'ανεβοκατεβαίνουν στα στενά δρομάκια, τα πνιγμένα στον καπνό απ' τα σουβλιστά αρνιά, να πηγαινοέρχονται στην πλατεία της εκκλησιάς ή να χορεύουν, να χορεύουν -στον ήχο βιολιών, που δε λένε να πάψουν είτε με τη συνοδεία αυτών των αλλόκοτα μελαγχολικών, μακρόσυρτων τραγουδιών που μπλέκονται αναμεταξύ τους, έτσι που να μην ξέρεις πια πού τελειώνει το ένα και πού αρχινάει τ' άλλο...

*Πανηγυρισίο γεύμα στις αρχές του αιώνα μας.
Ζαγοροχώρια, έκδοση Ριζαρείου Ιδρύματος*

Έχουν να πουν για ένα Σαμαριιώτη που ο πειρασμός του κέρδους και της καλοπέρασης τον κράτησε τρία ολόκληρα χρόνια κάτω, στην Ελασόνα, πως τέταρτο δεν μπόρεσε ν' αντέξει. Και πήρε τον ανήφορο κατά τη Σαμαρίνα. Όταν έπιασε μέσα στο δάσος της τη βρύση του Κόντουρο -αντικείμενο της μεγαλύτερης νοσταλγίας για τους Σαμαριλιώτες, γιατί από δω πίνουν τα σύνορα της Σαμαρίνας και λίγο παραπέρα θα την πρωταντικρύσετε και την ίδια, στεφανωμένη απ' τις ψηλές ράχες του Γκουργκούλιο και της Γομάρας, μέσα στο θρίαμβο των φαραγγιών και των άγριων πεύκων της -ρίχτηκε πάνω της σαν μανιακός, την αγκάλιασε κλαίγοντας, άρχισε να φιλάει τις πέτρες της και να φωνάζει την περιφρόνησή του για τα λαχανικά του κάμπου:

- Κόντουρό μου, Κόντουρο! Να βράσω τα μπάμια και τα μπεντιτζάνια τους!
Κόντουρο και πάλι Κόντουρο!

Αυτός ο Βλάχος που, δοσμένος σε μιαν ορμή ολάκερου του είναι του, γονατίζει και

σέρνεται στο χώμα, γατζώνεται στις πέτρες, φιλάει το νερό - διαγράφεται σα σύμβολο της απόλυτης ψυχικής και υλικής συνάφειας του Βουνού με τους ανθρώπους του. Κι η Πίνδος που τους νιώθει πια σαν κομμάτια απ' την ίδια την ουσία της, καταδέχεται να σημαδέψει πάνω στο χαρακτήρα τους, την αποκάλυψη του χαρακτήρα του δικού της.

Ό,τι ζει εκεί πάνω φέρνει τη σφραγίδα του μεγάλου αγώνα για την ύπαρξη, της τεράστιας προσπάθειας για την αυτοσυντήρηση.

Μέσα απ' τα σκοτάδια των φαραγγιών τα δέντρα χυμούν σαράντα και πενήντα μέτρα για να φτάσουν τον ήλιο. Σαΐτα που τεντώθηκε και σημάδεψε τον ουρανό, το κορμί τους. Αλύγιστα και αποφασισμένα ολόγυρα τα κλαδιά τους, έτοιμα να υποστούν το χιόνι, να παλαίψουν με την καταιγίδα. Πανύψηλοι τινάζονται οι άνθρωποι, γερές ψυχές μέσα σε γερά κορμιά, βέβαιοι για τη δύναμή τους, περήφανοι κι ακατάδεχτοι για τους καμπίσιους -σαλεύουν δα τόσο χαμηλά κάτω απ' τα πόδια τους!

Κάτω απ' την απειλή του ατέλειωτου χειμώνα, που ακόμα δεν έφυγε και νάτον! μετάνιωσε και γυρίζει κιόλας πίσω, η καθυστερημένη άνοιξη, χωνεύοντας μέσα της το καλοκαίρι και το φθινόπωρο, ξεσπάει σ' ένα παραλήρημα τροπικής βλάστησης. Όλα βιάζονται να ζήσουν -η ζωή αγωνίζεται ν' αδειάσει ολόκερη σε τούτη τη μικρή προθεσμία της ζεστασιάς. Συμπυκνωμένοι κι έντονοι κυκλοφορούν οι χυμοί. Μέσα στο άγονο όργιο της πρασινάδας πνίγονται τ' αγριολούλουδα. Οι φασολιές γίνονται δέντρα. Οι κολοκυθιές διαπέραστοι φράχτες. Οι καλαμποκιές ξέρουν τους κυματισμούς της βαθειάς θάλασσας. Ορμητικό κι ανυπόμονο τρέχει το αίμα στις φλέβες των ανθρώπων κι ανάβει στο μάτι τους την ανυπόταχτη σπίθα της υπέρμετρης ζωτικότητας.

Ο αέρας βογγάει και δέρνεται, δεσμώτης, μέσ' στη βαθειά απεραντοσύνη των δασών. Θα τσακίσει τα κλαδιά. Θα ξεχυθεί ελεύθερος να καλπάσει το θρίαμβό του στους ζυγούς τους λυτρωμένους απ' τα δέντρα. Το νερό που πιέστηκε απ' το χιόνι στο τέλος θα σπάσει τον πάγο. Θα τιχαντεί χειμάρρος. Στον ξέφρενο δρόμο του θα ξεριζώσει κορμούς και θα κυλίσει βράχους. Φυσική δύναμη που ζητάει κι αυτή διέξοδο, η πληθωρική ζωτικότητα μέσα στον άνθρωπο, το ακατανίκητο ένστικτο που κάπου θα ξεσπάσει. Πού; Τι σημασία έχει; Πάνω στα δικά τους αχνάρια οι πολιτείες ασ σηκώνουν μονοκόματες τις πινακίδες τους να σημαδέψουν σύνορα ανάμεσα στο «επιτρέπεται» και στο «απαγορεύεται». Το Βουνό αρνιέται να υποταχθεί στην ηθική που χάραξαν οι κάμποι. Δημιουργεί τη ληστεία και της δίνει άσυλο. Το «κλαρί» είναι ανάγκη, όχι παραβίαση του «ηθικού κανόνα». Είναι το παιχνίδι που ξεδιπλώνει τις δυνατότητες του παιδιού.

Κάποτε ωστόσο τούτο το «παιχνίδι» μοιάζει ν' αποκτά σκοπό, η αχαλίνωτη ορμή μια δικαίωση. Και τότε αυτοί που καίγανε τα πατρικά τους χωριά, ληστεύαν ή σκοτώνανε για ένα τίποτα τους δικούς τους, -κατά ένα τρόπο ανεύθυνοι, και σκοτεινά υποταγμένοι στην ίδια βιαιότητα που άλλοτε τους πετούσε έξω απ' το Νόμο, τώρα τους έκανε λυτρωτές ή και, τις περισσότερες φορές, δε νιαζόταν να ξεκαθαρίσει τα σύνορα

ανάμεσα στις δύο καταστάσεις- γίνονται ξαφνικά οι μεγάλοι αντάρτες της Τουρκοκρατίας.

Ο κάμπος θα προγράψει τους «κακούργους», θα αποθεώσει τους «ήρωες»: το Βουνό καμαρώνει και τραγουδάει τους λεβέντες του. Η σκέψη, στο ξεκίνημά της, πάει αμέσως εκεί που μόνο έπειτα απ' το μεγάλο κύκλο της θα ξαναγυρίσει: από μια ενστικτώδη κατανόηση ο κλέφτης, ο φονιάς, στα μάτια των βουνίσσιων δεν είναι ο «εγκληματίας» - είναι το παλληκάρι. Τον νιώθουν και τον υφίστανται σα φυσική θεομηνία. Τους προκαλεί δέος, αμύνονται απ' αυτόν. Μα σαν περάσει η καταιγίδα, πίσω δε μένει το μίσος, παρά ο θαυμασμός, η νοσταλγία - και το τραγούδι που συγχωράει.

Ακούστε ένα παράδειγμα -ανάμεσα στα χίλια. Ίσαμε σήμερα το μοναδικό καμάρι της Σαμαρίνας, ο Λεωνίδας Χατζιμπίρος, για τον καημό της αρραβωνιστικής που του χαλάσανε βγήκε στο κλαρί, έκαψε το μισό του χωριό, έσφαξε τους μισούς πατριώτες του -κι έπειτα ζήτησε να λυτρώσει τους άλλους μισούς απ' τον τούρκικο ζυγό. Έζησε σπέρνοντας τον όλεθρο, κυνηγημένος απ' τους ανθρώπους των βουνών και τις αρχές του κάμπου. Τίποτα δε μπορούσε να τον αγγίξει. Λέγανε πως ήταν μαγεμένος, πως είχε πάνω του Τίμιο Ξύλο.

Λοιπόν, όταν κάποτε τα Τούρκικα αποσπάσματα κατάφεραν να τον ξεκάνουν στις χαράδρες του Σινιάτσικου, το δημοτικό τραγούδι δεν ξέρει να σκοτώθηκε κανένας «κακούργος». Στην απέραντη κατανόησή του προσπερνάει τις συμβατικές λεπτομέρειες και σκύβει να μοιρολογήσει γιατί

... το Λεωνίδα βάρεσαν τον πρώτο καπετάνιο
που ήταν μπαϊράκι στα βουνά και φλάμπουρο στους κλέφτες...
αυτόν που, κι αν δεν τον κλάψει η μάνα του,
τον κλαίνε τα βουνά, τον κλαιν τα Βλαχοχώρια
τον κλαίει η νύχτα κι η αυγή...

Ωστόσο το κλασικό παράδειγμα μένει πάντα ο τρομερός Κατσαντώνης. Με την ανάμνησή του ζούνε τ' Άγραφα. Θα βαρεθείτε να μαζεύετε θρούλους για τη ζωή του, παραλλαγές απ' τα τραγούδια του. Κι όμως, αυτός ο εφιάλτης του Αληπασά, στάθηκε ο φόβος και ο τρόμος των ανθρώπων που τον χιλιοτραγούδησαν. Μονάχα η φωνή: «έρχεται ο Κατσαντώνης!» έφτασε για ν' αδειάσει κάποτε ολάκερο το χωριό των Αγράφων στους λόγγους του Κουκουρούτζου και στις ρεματιές του Αγραφιώτη. Μα θα σας πούνε ακόμα οι Αγραφιώτες πως όταν ο κλέφτης μπήκε στο χωριό κι είδε στα παρατημένα σπίτια να λαμποκοπούν αραδιασμένοι οι τεντζερέδες, πόνεσε ξαφνικά τους ανθρώπους, τους μήνυσε να γυρίσουν στον τόπο τους κι έφυγε χωρίς ν' αγγίξει τίποτα.

Με τη γεμάτη μυστήριο αντινομία των παιδιάστικων και των πρωτόγονων -ή των υπέρμετρα εκλεπτυσμένων- ψυχών, ο τραχύς κλέφτης, ανίκανος να αισθανθεί οίκτο για την ανθρώπινη απόγνωση, ένιωσε το σιωπηλό παράπονο των πραγμάτων. Και λύγισε.

Νίκος Β. Καρατζένης

Τα ξεκαλοκαιριά των Τζουμέρκων

Ο ΗΛΙΟΣ, Ο ΑΕΡΑΣ, Η ΒΡΟΧΗ, οι στοιβανιές του χιονιού, τα θολοκατεβασμένα ρέματα, οι λευκές καταχνιές, τ' Αλωναριάτικα κάματα, τα ριγηλά θαμποχαράματα, τα λιποθυμισμένα λυκόφωτα, τα τρεμίσματα της γιομοφεγγαράδας στα διάφανα νερά, είναι μόνιμα χαρακτηριστικά των Τζουμερκιώτικων ξεκαλοκαιριών από τη Μεσολιθική εποχή που πρωτοδέχτηκαν τα πρώτα κοπάδια των νομάδων της περιοχής μέχρι σήμερα, που τα κουδούνια και τα βελάσματα έχουν λιγοστέψει στις αετοκορφές κι οι τζιομπαναραίοι ροβόλησαν για τις πολιτείες αλλάζοντας ζωή.

Τόπος μοναδικός για ξεκαλοκαιριό τα Τζουμέρκα με τις εντυπωσιακές κι απρόσμενες εναλλαγές του φυσικού τοπίου· εκεί που κυριαρχεί η γκρεμούρα με τα μολυβιά κράκουρα γαϊτανωμένα με πριονωτά ζωνάρια, που φασκιώνουν κυριολεκτικά τις πλαγιές, ξεφυτρώνουν λάκοι ολοστρόγγυλοι, τα καθαροσπάνια, όπως ο Γαλαρόκαμπος του Συρράκου, τα Κριθάρια του Ματσουκιού, το Μπαλντινέσι των Μελισσουργών, η Κωστηλάτα, όπου το τρυφερό τους χορτάρι δεν ξεπερνάει τα δυο-τρία δάχτυλα κι έχει τόση ημεράδα που κάνει το κρέας νόστιμο πολύ, το γάλα, το τυρί και το βουρλοτύρι (στριγκλέτα) ασύγκριτα σε ποιότητα και γεύση.

Εκεί που η γύμνια και η έλλειψη κάθε θάμνου προκαλεί την έκπληξη και το θαυμασμό, ξεφυτρώνουν στα ριζά ελατιάδες απέραντοι και δάση από οξιές, κρانيές, ξηροπλατάνια, άγριες καστανιές, αρκουδοπούρναρα, κέδρα και ομαλόκεδρα. Τέτοια είναι το σπάνιο για την ποικιλία των δέντρων του δάσους της Πολυάνας του Συρράκου, του Αετού των Μελισσουργών και του Αθαμανίου. Οι κρεμαστές ορθοπλαγιές κι οι μακριές ψηλόραχες ξαποσταίνουν σε γούπατα και σιάδια, σε «σαρμανίτσες και σκαφίδια» κατάχλωρα κι ακουμπούν σε φτερούσια μοσχοβολισμένα.

Τ' άγρια καύκαλα με τη δωρική τους βλοσυρότητα και μεγαλοπρέπεια, που στέκονται πεισιμωμένα κι αγέλαστα, ακόμα και το κατακαλόκαιρο αφήνουν τις παγωμένες φλέβες τους να ξεσπάνε χλιμιντρίζοντας σε κεφαλάρια, να ξαναχωνεύουν σε σάρες και χαλιάδια και να χοχλάζουν στα ριζά δροσολογώντας τα κοπάδια, τα πουλιά, τους ανθρώπους. Ένας κόσμος με πρωτόγονη θωριά, πρωτόγονη ομορφιά, απειρόκαλη ερημιά, σιωπή και μεγαλείο· μια αίσθηση άγριας μοναξιάς νιώθει να του τσιμπάει την καρδιά όταν βρεθεί κάποιος μοναχικός περπατητής στη θρασεμένη αυτή ερημιά των Τζουμερκιώτικων βουνών.

Έχει την αίσθηση πως ζει μέσα σ' ένα διαρκές όνειρο, στιγμές γεμάτες ποίηση,

άγρια ομορφιά, αλήθεια και αυτογνωσία. Η θρούμη στο βράχο ριζοπιασμένη, η ρίγανη στα χαμηλώματα, το τσάι στα χαλιάδια, αρωματίζουν το πρωινό αγέρι που και το μισοκαλόκαιρο περυνιάζει τα κόκαλα. Οι στριγγιές κρωξιές των όρνιων και τα νωθρά τους πετάγματα, τα σαρκαστικά κρα-κρα των κορακιών μέσα στ'απάτητα γκρεμοστέφανα κι ο καταχθόνιος πλανταγμός των νερών καθώς βροντοχτυπιούνται

φωτογρ.: Βούλα Παπαϊωάννου, φωτογραφικές αναφορές 1940-1960

στα αβυσσαλέα θεοφάραγγα, συνθέτουν μια άγρια όπερα και κεντρίζουν τον παλμό μιας πρωτόγονης ζωής, φερμένης απ' τα βάθη της αιωνιότητας με τον αχό των κυπροκούδων απ' τα κοπάδια του Ομήρου, του Ησιόδου, του Θεοκρίτου, του Κρυστάλλη και των τζιομπαναραίων τα σαλαητά και τα χουγιατά τους τα παρατεταμένα.

Αιώνες ολόκληρους, βουβαίνονται οι αετοκορφές της Πίνδου, η Τσιουκαρέλα του Περιστεριού (υψόμετρο 2.293), η Κακαρδίτσα (2.429), η πρωτόνυφη της Πίνδου, που είναι το σύνορο τεσσάρων χωριών, του Ματσουκιού, των Πραμάντων, της Μουτσιάρρας και του Γαρδικιού, η Μπρέσιανη (2.358), η κορφή πάνω από τον Καταρράκτη και τους Μελισσουργούς, η Στρουγκούλα (2.107), κορφή πάνω από τα Πράμαντα, το Αγκάθι (2.393) στο Καταρραχιώτικο βουνό κι η Πυραμίδα (2.329) στα Θεοδώριανα. Τι θα είχαν να μας πουν άραγε; Η ύπαρξή τους είναι δεμένη με πραταραίους, κλέφτες, καπεταναίους, ορειβάτες και φυσιολάτρεις, πάχνες, καταχνιές, ηλιοφρυγμούς, χιονοδαρμούς, αετοφωλιές κι αερομαχήματα.

Άσπονδοι καταραχιάδες, αραδιές βουνών, αγριόθωροι βράχοι που χάσκουν στο χάος, ασυμφιλίωτοι από τη μάνα φύση, στριμμένα αγριόδεντρα ριζωμένα σε σχισματιές, κοτρώνια και πριόνια, καστρώνουν τα γελαστά οροπέδια των Τζουμερκιώτικων βουνών που μαλακώνουν και μερώνουν την ανθρώπινη ψυχή: αποσκιούρες και ξέφωτα, γούπατα και ξάγναντα, ξερολάγκαδα και σάρες, ορσίδες και χουνναβιές, καρπούλια και διάσελα· αλαταριές, λιθαρόστρουγκες, καλύβες πέτρινες και ελατοσκέπαστες, γρέκια σ' ανάραχα, στάλοι στις μασχάλες των βράχων, γκρόπες και χούνες, κατοικιά των αιώνιων χιονιών, σκάλες και σύρματα που ριζώνουν τ' αετόπλαγα, μονοπάτια που σκαπετάνε στους αυχένες, γκούρες και βαθιορέματα που ξεχύνονται ακράτητα για να σμίξουν με του Αράχθου και του Ασπροπόταμου τη λιοκάθαρη αγκαλιά, είναι τα στολίδια του άγριου Πινδικού τοπίου.

Λιγνόκορμα γεράκια καμαροζυγιάζονται στου απάρθενου γαλάζιου τις απέραντες χερσιές, γοργόφτερα ξεφτέρια σπαθίζουν τους καλοκαιριάτικους ουρανούς κι οι καμαρονυχάτοι σταυραετοί φτεροκλαγκάζουν καθώς κλωθογυρίζουν στις μετεωρισμένες θεοκορφές βιγλίζοντας την επικράτειά τους· οι πετροπέρδικες γλυκολαλούν στα παράπλαγα πριν σκάσει η πρώτη ηλιαχτίδα και τα κοτσύφια λακίζουν στα κορφολόγγια το καταμεσήμερο. Ζώντας σ' ένα τέτοιο τοπίο, σ' ένα τέτοιο κόσμο ο άνθρωπος, νιώθει αλλιώς: τα γήινα και τ' ανθρώπινα του φαίνονται απόμακρα, μικρόσκοπα, ασήμαντα και ευτελή, δεν μπορεί να φανταστεί τον κόσμο μοιρασμένο σε λαούς, φυλές, κράτη, αλλ' ακομμάτιαστο κι απέραντο όπως η ίδια η φύση, χωρίς σύνορα και φράχτες...

«Ξέντυτη θέλησα να φανταστώ τη γη, χωρίς εκείνο το φόρεμά της το αταίριαστο, το παρδαλό με τα χίλια εθνικιστικά της χρώματα. Ο παράδεισος δεν είναι μύθος· είναι πραγματικός, είναι η ίδια η γη με τις άπειρες ομορφιές της: τα υψηλά περήφανα βουνά της τ' αγέραστα, οι λουλουδόσπαρτοι κάμποι, τα χλοερά λιβάδια, τα δάση, οι δρυμοί, τα λαγκάδια, οι γαλάζιες θάλασσες, οι απέραντοι ωκεανοί, οι φεγγαροφώτιστες νύχτες, η σιγαλιά και η μυστηριακή γαλήνη, οι δροσερές αύρες, οι φουρτούνες κι οι καταιγίδες, τα μυριόχρωμα λουλούδια με τα μεθυστικά αρώματα και τα μαγικά χρώματα, τα φθινοπώρια, οι χειμώνες, η άνοιξη, τα καλοκαίρια· οι αιώνιες κι αμετάβλητες δημιουργικές δυνάμεις που κλείνει μέσα της η φύση, τα ζώα και οι άνθρωποι, όλα αυτά στο σύνολό τους συνθέτουν έναν παράδεισο».

Μέσα στην καρδιά της Πίνδου, πίσω από το ζυγό που υψώνεται απέναντι και παράλληλα με τα Τζουμέρκα σε απόσταση έξι ωρών με μουλάρι από τα Πράμαντα, βρίσκονται τα Πραμαντιώτικα ξεκαλοκαιριά και συγκεκριμένα η στρούγκα «Κάτω Νταλά» όπου πέρασα τα παιδικά μου καλοκαίρια (1960-1975), κοντά στο κοπάδι μας από τότε που έκλειναν ώσπου άνοιγαν τα σχολεία. Από τη στρούγκα αυτή που βρίσκεται σ' ένα καρπούλι καταγράφηκε βαθιά στις χαραματιές της μνήμης μου όλη η τζιομπάνικη ζωή. Από το βιγλοστάσι αυτό έβλεπα το θαμποχάραμα κοπάδια και κοπάδια να σκαρίζουν και τους τζιομπαναραίους τυλιγμένους στα χοντροκάπια τους

να καρτερούν τη λιόκρουση στρίβοντας με τα χελωνόδεσμα χέρια τους ένα λαθραίο να ζεσταθούν.

Από τον «Πύργο», ένα ύψωμα δίπλα στη στρούγκα, έβλεπα το μεσημεράκι τα γαλαροκόπαδα από την Κακαρδίτσα, τη Ρουίστα, τον Κριάκουρα και το Καταφύκι να ροβολάνε γι' άρμεγμα στις στρούγκες και τα Μελισσουργιώτικα στερφοκόπαδα στη Ράχη τη μακριά να αρμαθιάζονται για το στάλο τους στα τρανά ελάτια. Κάθε Παρασκευή ή Σάββατο έβλεπα στο γέρμα του Σταυρού, τη μοναδική διάβαση από Θεσσαλία, καραβάνια αλογομούλαρα φορτωμένα τυριά να διαβαίνουν για Μελισσουργούς και Πράμαντα και το μεσημέρι της Δευτέρας να ξεκαμπάνε και πάλι φορτωμένα με αλάτι για το τυρί, αλεύρι ροκίσιο για σταχτοκούλουρα, λίγο λάδι, ξύδι σε κανένα μπουκάλι και λάδι για το λυχνάρι. Από το ίδιο σημείο άκουγα όλο το καλοκαίρι τα κριαροκούδουνα από τα Μελισσουργιώτικα ζγουροκόπαδα που βοσκούσαν στην Πλάκα στο Φτερσακούλι κι όταν έβγαινα κατάραχα στον Κριάκουρα να «μαζέψω» τα γίδια, έβλεπα τη Μπρέσιανη με τα αιώνια χιόνια της, τις ομορφοπλαγιές και τα ισιώματα της Κωστηλάτας και τα Θωδώριανα στο βάθος τυλιγμένα σε μια ανέερη καταχνιά.

Όταν σκάλωνα στη Φούγκα να μαζέψω τσάι στα χαλιάδα της που στην κορφή της ακουμπούν τα σύνορα των χωριών Μελισσουργών, Μουτσιάρας, Παχτουριού και Νεράιδας, αγνάντευα κάτω χαμηλά στα παραλόταμα του Ασπροποτάμου και το μάτι μου απόσταινε να βλέπει βουνά, βουνά, βουνά, βουνά και τον Άσπρο να παλεύει να διασχίσει το άγριο Πινδικό τοπίο.

Όταν πάλι σκαρφάωνα στην Κακαρδίτσα, αγνάντευα το Ματσούκι, τους Καλαρύτες, το Συρράκο, το Γιαννιώτικο κάμπο με τη λίμνη της κυρά-Φροσύνης, το Ξηρόμερο με τα ζεστά χειμαδιά του, την Πρέβεζα, τη Λευκάδα παραδομένες στην αγκαλιά του Ιονίου Πελάγους και την Άρτα πλαγιασμένη στο γλυκό ρόχθισμα του Αράχθου, ενώ μακριά πίσω στις βουνοσειρές φανταζόμουνα τον πλούσιο Θεσσαλικό κάμπο με τον Όλυμπο και τους δώδεκα θεούς. Εκείνα τα χρόνια τύχαινε να διαβάσω και τον Όμηρο και με τη φαντασία μου είχα στήσει το θρόνι του Δία στην τετραπάνωτη ακροκορφή της Κακαρδίτσας αφού τον περισσότερο καιρό ήταν μαντηλωμένη με μια τούφα γαλάζιας ομίχλης για να μην μπορούν οι τζιομπαναραίοι να ερμηνεύουν εύκολα τις βουλές του νεφεληγερέτη, που ήθελε να τους κρατάει υπό την κυριαρχία του για να τον τιμούν και να τον λατρεύουν όπως οι πρόγονοί τους, οι αρχαίοι Αθαμάνες.

Σαν πείσμωνε στα καλά καθούμενα ο αψηλοβρόντης Δίας το κατακαλόκαιρο, ξεσπούσε με τα παρατεταμένα κι απανωτά μπουμπουνητά του στους άφταιγους νομάδες, που μαζεύονταν όλοι μέσα στα πετροκάλυβά τους πασχίζοντας να τον εξευμενίσουν· δεν ήταν λίγες οι φορές που τ' ανελέητα αστροπέλεκά του έπεφταν πάνω στα αθώα πρόβατα και τ' αφάνιζαν. Μα σαν «ξεκάκιζε» και του ουράνιου τόξου οι ιριδισμοί δρασκελίζαν τα βουνοκόρφια, οι αυτοεξόριστοι νομάδες χαίρονταν την καλοκαιριάτικη μπόρα γιατί κρατούσε τη ρίζα του χορταριού χλωρή κι απάλυνε τα

ξεράγκαθα και τ' αγριοχόρτια των γκρεμών.

Ένωθα μια περίεργη περηφάνια καθώς περιδιάβαινα τους τόπους που περπάτησαν οι τζιομπαναραίοι από τα χρόνια του Αθάμαντα, νόμιζα πως ακράγγιζα κάποια ιδανικά στη σκέψη πως πατούσα τα ίδια μονοπάτια και διάσελα που περπάτησαν οι νεότεροι θεοί του έθνους μας, οι θεοί της λευτεριάς, οι κλέφτες και οι αρματολοί του '21. Το γεγονός ότι έπινα νερό από τις βρύσες που ξεδιψούσαν οι ανταρτοκαπεταναίοι της εθνικής αντίστασης και καθόμουν στα ίδια καραούλια απ' όπου βίγλιζαν τα Γερμανικά στρατεύματα κατοχής και σχεδίαζαν δολιοφθορές μ' έκανε ώρες ώρες να βυθίζομαι σε απεραντοσύνες σκέψεων κι η φαντασία μου έστηνε μπροστά μου τις ηρωικές μορφές των προγόνων μου, τ' αυτιά μου «άκουγαν» τα καριοφύλια του '21 και τους πυροβολισμούς των ανταρτών.

Όσο ήμουν μικρός χαιρόμουν την ομορφιά της άγριας φύσης της Πίνδου και δεν μπορούσα να καταλάβω γιατί οι τζιομπαναραίοι ήταν ολόχαροι όταν ερχόταν η σειρά τους να κατηφορίσουν για το χωριό φεύγοντας από τον παράδεισο της φύσης ή γιατί όσοι γύριζαν από το χωριό πάλι στο βουνό ήταν άκεφοι και σκεφτικοί κανα δυο μέρες. Δύσκολα καταλάβαινα και τις ορμήνιες του πατέρα μου κάθε φορά που έβρισκε ευκαιρία να μου λέει: μάθε γράμματα να φύγεις από τη «σκυλοτυραγνία» τη βλάχικη. Όσο όμως μεγάλωνα και οι συγκυρίες το έφεραν να μένω στο βουνό κοντά στα πρόβατα, στις Αγίας Παρασκευής το πανηγύρι και το Δεκαπενταύγουστο, ενώ οι φίλοι μου αλώνιζαν κάτω στο χωριό, άρχιζα να σκέφτομαι πως ο ήλιος, ο αγέρας, η βροχή, τα πουλιά, οι πηγές και τα πρόβατα είναι βαρετά όταν ζει κάποιος έχοντάς τα μόνιμη συντροφιά.

Τότε άρχιζα να υποψιάζομαι γιατί οι τζιομπαναραίοι της Πίνδου θεωρούσαν σκλαβιά και εξορία τα βουνά και δεν είχαν διάθεση να προσέξουν τις ομορφιές της φύσης, όπως εγώ που έφευγα από τη «σκλαβιά» του σχολείου κι ήξερα πως η παραμονή μου στα βουνά θα είναι προσωρινή. Ο τζιομπάνος την καταπράσινη ψηλόραχη την έβλεπε σαν Σισύφειο μαρτύριο, αφού καθημερινά έπρεπε να την περπατήσει με τα πόδια ώσπου να σκαρφαλώσει στον αυχένα που γρέκιαζε το κοπάδι του. Τη φεγγαροβραδιά την έβλεπε σαν αιτία για νυχτοσκάρισμα των προβατιών, σαν αγρύπνια και επιφυλακή. Ο φτεροσάλαγος του αετού πάνω από το κοπάδι του σήμαινε γι' αυτόν άρπαγμα των αρνιών ή κατσικιών, το θλιμένο ανάκρασμα του γκιώνη του θύμιζε τη μοναξιά του. Το χιόνι που ομορφαίνει τη φύση για τον κτηνοτρόφο ήταν «λώβα του τόπου» γιατί καλυπτε το χορτάρι κι απειλούσε με χαμό τα ζωντανά του. Τα ξεκαλοκαιριά ήταν όμορφα και ειδυλλιακά για τον περαστικό, για τον ορειβάτη, για το ρομαντικό και «χορτάτο», για τον τζιομπάνο, τον αιώνιο σκλάβο του κοπαδιού και του κύκλου των εποχών, για τον αυτοεξόριστο ερημίτη, μια άλλη ζωή ξαπόστατη, μια ζωή μέσα στον κόσμο, μια απασχόληση που θα του εξασφάλιζε χωρίς κόπο το ψωμί της φαμίλιας του ήταν το όνειρό του κι ο κρυφός καημός του.

Τούτη τη γη όρισε για μας ο Θεός, σκληρή, δύσβατη, γιομάτη πέτρα, άγωνα γη.
Γη της εξορίας.

Γη της τιμωρίας για το πρώτο του κόσμου της Εύας τ' αμάρτημα.

Θείκη κατάρα.

Έτσι ρίζωσαν σαν τ' αγριόχορτα στις πλαγιές των Τζουμέρκων οι παππούδες κι οι πατεράδες τους κι οι δικοί μας πατέρες, εισπράττοντας τον καρπό της τιμωρίας, ξεπλένοντας, σαν μόνοι αυτοί οι υβριστές, τις ενοχές του αδάμειου πλέγματος.

Ψάχνοντας στην πέτρας το περίγραμμα το λιγοστό το χώμα, έσπειραν και κάρπισαν τη γη και θέρισαν λιγοστά τόσο, που το τάμα κι η λειτουργιά να 'ναι το πολύ που περισσεύει απ' το λίγο.

Και η πέτρα που δουλεύτηκε σκληρά και ποτίστηκε με ιδρώτα, χαράχτηκε και κόπηκε σε ίσες μερίδες, τόσες που να μπορεί να σκεπάσει τη φτώχεια, την ανημπόρια, την πίκρα και την απόγνωση.

Κι όταν οι άνθρωποι φίλιωσαν μαζί της μην μπορώντας να την ξορκίσουν, την πελέκησαν και γλύκαναν τη μορφή της και γλύκανε και του Θεού το πρόσωπο.

Κι απόκαμαν, κι άφησαν την ψυχή τους, αφού ζήτησαν συγχώρεση για τ' αμαρτήματά τους. Βέβαιοι πως ξεπλήρωσαν το χρέος τους και θα συγχωρεθούν.

Και τώρα είναι εκεί, όπως ταιριάζει να 'ναι. Μ' ένα σταυρό πέτρινο μαξιλάρι σύμβολο υποταγής στη φύση που τους χάρισε την αμαρτία. Κι όσων η ζωή σέρνεται σε πόλεις πολύβουες μ' αστραφτερά πολύχρωμα λαμπιόνια και λεκιασμένα απ' τη φαρμακερή σκόνη πνευμόνια, δε λησμονούν ποτέ ετούτο το σκληρό τόπο.

Κι εδώ θα γυρίσουν ν' αναμετρήσουν το έχει τους, «μια φούχτα στέρφα γη» ζωσμένη με πέτρινα πεξούλια, μόχθο, ιδρώτα και σωτηρία.

Ευανθία Νταβαντζή

«Πετροφυείς, Πετροβάτας και Πετροκοίτους ημάς έταξεν...»

Ο ΣΥΝΕΙΡΜΟΣ, ΜΙΑ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ και της εμπειρίας, ισκιώνει τη σκέψη ή τη φτερουγίζει, ανάλογα με τις αναμνήσεις. Σαν έρχεται στου νου η λέξη «πέτρα» για ανθρώπους του βουνού, ιδίως, χτίζει μέσα τους πύργους σκέψεων, επιθυμιών και βασάνων.

Το σπίτι που ρίζωσαν ήταν πέτρινο. Τα παιχνίδια που έπαιξαν ήταν της πέτρας, τα πρίτσала και το κουτσό, και στο κρυφτό τους ακόμα η πέτρα συνέβαλε. Το παραμύθι τους, «η πέτρα και ο λύκος». Η κατάκτησή τους στο ζωικό κόσμο διά της πέτρας ετολμάτο. Ήξεραν καλά να ρίχνουν την πέτρα «αποβοσκιστή», χαμηλά και παράλληλα με τη γη, για να μην πληγώνουν τα ζώα, παρά να τα φοβίζουν μόνο. Το πετροκόντυλο τούς έμαθε τα γράμματα, αυτά που ανάδειξαν τους Ηπειρώτες πρώτους στη μόρφωση και στην ανάταση του είναι τους. Η επιτυχία στο γλωσσοδέτη «άσπρη πέτρα ξεξασπρη κι απ' τον ήλιο ξεξασπρότερη» τους έδειχνε την ικανότητά τους στους τραχείς ήχους του συνδυασμού των συμφώνων. Παρ' όλα αυτά είχαν δεχτεί οι ίδιοι το χαρακτηρισμό «στούμπος», «στουρνάρι», σαν ήταν το μυαλό αλλού κι όχι στις εκάστοτε απαιτήσεις του δασκάλου.

Στον πετρότοπο που έζησαν, γνώρισαν τους πετρίτες, εκείνα τα γεράκια που έσκουζαν απειλητικά πάνω απ' τα κεφάλια τους. Τα πολέμησαν με τη μακρινή στον ουρανό ριξιά της πέτρας τους, όπως πολέμησαν την πετροψυχιά, την ασπλαχνιά, και δεν έγιναν πετρόκαρδοι, γι' αυτό πάντα τους μάτωναν οι εκ πέτρας ειργασμένοι, οι πετροβόλοι. Με τον πετρόβεργο έφτιαναν τις πίτες τους, τις μοναδικές ηπειρώτικες πίτες, απ' τα άξια γυναικεία ηπειρώτικα χέρια, που δεν «έταζαν λαγούς με πετραχήλια», μα ήξεραν καλά, ο λόγος τους να είναι πάντα πέτρινος, άπρωτος κι η δημιουργία τους μοναδική, ήρεμη και άφωνη, σαν πέτρινη σιωπή.

Τα πετροχώραφα ανάστησαν, καλλιεργώντας τα υπομονετικά κι αυτά τους έδιναν ανταμοιβή το πετροσέλινο. Κι η πετροπέρδικα καμαρωτή τους οδηγούσε, με του πετροχελίδονου το πέταγμα, στην περιφρόνια της πέρδικας του κάμπου, ακόμα κι αυτής της λιβαδοπέρδικας, και γενικά της νοτιασμένης νοοτροπίας του ισόπεδου βάλτου. Κι όταν η μελαγχολία τους συνέπαιρνε, στο ρυάκι έριχναν πέτρες, εκεί την αμηχανία τους ακουμπώντας, πετράδι του ονειρού κάνοντας την ψυχή τους. Για

νάρθουν οι σκληρές στιγμές, να ρίξουν μαύρη πέτρα σ' όσα αγάπησαν και ν' απολιθώσουν σαν πέτρα την καρδιά τους. Κι από κει ξεκίνησε ο λιθοβολισμός του είναι τους και ο οστρακισμός της ζωής τους. Κι η ευχή-τραγούδι «άνοιξε πέτρα για να μπω», και ας ήταν ουτοπία, τους αλάφρωνε τον πόνο· ώσπου να έρθει η πέτρα μέσα στο ίδιο τους το σώμα -δημιούργημα της ζωής τους;- για να απαλύνει τις πληγές απ' το πετροβόλημα της ψυχής.

φωτογρ.: Βούλα Παπαϊωάννου, Φωτογραφικές αναφορές 1940-1960

Πετρογενείς οι Ηπειρώτες, έζων πετρηρεφείς, στα πέτρινα άντρα τους και πετροβατούσαν ολημερίς, πετρόβλητοι, οι άμοιροι, απ' την ίδια την καταγωγή τους. Πετρόβλυστο, πετρόρρυτο και το νερό τους κι ο τάφος τους πετρόκοιτος. Πετροποιοί οι ίδιοι έγιναν πετρόστεγοι κι αλί τους και πετρόστερνοι έξωθεν, και μέσα τους πετρολειημένοι, αφού τα πέτρινα στέρνα τούς ήταν απαραίτητα για προστασία απ' τις πετριές στο αλλιώτικο, στο βραχώδες των βουνών δημιούργημα, καθώς ήταν η πέτρα του σκανδάλου, η πέτρα της κολάσεως, που της έδωσε άφεση αμαρτιών το πετραχήλι.

Κρατούν την καταγωγή τους οι Ηπειρώτες απ' τις θυγατέρες του Ωκεανού και της Τηθύος -γονέων των υπολοίπων θεοτήτων- στις οποίες ανήκε και η Πετραία, που σήμαινε τους βράχους, μαζί με τη Γαλαξάυρα και την Πληξαύρα, τους συμβολισμούς της πνοής και του ανέμου. Κι ο θεός της θάλασσας, ο Ποσειδώνας, Πετραίος ονομάζετο, αφού διέσχισε τους βράχους των Τεμπών και ξήρανε τη Θεσσαλία.

Και την Αντιγόνη ο Κρέοντας, στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή, την έκρουψε «εν κατώρυχι πετρώδει», σε υπόγεια σπηλιά μέσα σε βράχο, για να σκλαβώσει τον άγραφο ηθικό νόμο.

Κι ο Σίσυφος αιώνια κυλά στον κάτω κόσμο το βράχο κατά την κορφή, αλλά μόλις είναι έτοιμος να φτάσει, εκείνος του γυρίζει ξαφνικά πίσω με μεγάλη ορμή. Δεμένος πάνω σε βράχο στον Καύκασο, ο Προμηθέας, μ' έναν αετό να του τρώει λίγο λίγο το συκώτι, τιμωρήθηκε απ' τους θεούς, γιατί έκλεψε απ' αυτούς τη φωτιά και τη χάρισε στους ανθρώπους. Και σε πόσες άλλες περιπτώσεις έφτασε απ' τα βάθη των αιώνων η πέτρα να γίνει σύμβολο της καθημερινής ζωής για τα μικρά και τα μεγάλα έργα της!

Η Πέτρα-Ήπειρος, Πατρίδα-Ήπειρος, Πατρίδα-Πέτρα, ριγεί στις φλογέρας το άκουσμα, στα κλάματα του κλαρίνου, της μουσικής της δικής της. Και οι κενόδοξοι, νεόπλουτοι, ετεροαναδεικνυόμενοι, την αγνοούν, της ρίχνουν την καταφρόνια τους, ως μαύρη πέτρα. Η πέτρα, όμως, είναι άτρωτη κι η ηπειρώτικη καρδιά δε γνωρίζει επανάληψη, έχει τη δύναμη τη μεγάλη, τη συμπαγή, την αμόλυντη, την απόλυτη, της πέτρας τη σύνθεση.

Γιάννης Καραμούλας

Οι Ηπειρώτες κτίστες και η συντεχνιακή συνθηματική γλώσσα τους: τα «κουδαρίτικα»

ΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ορισμένων φυσικών και κοινωνικών παραγόντων. Η εξάρτηση του ανθρώπου από τη φύση ήταν μεγαλύτερη παλιότερα και η ανάγκη προσδιόριζε και τη διαμόρφωση ενός επαγγέλματος κατά τρόπο σχεδόν απόλυτο.

Στα ορεινά και άγονα χωριά, που φώλιαζαν στην αγκαλιά της Πίνδου και των Τζουμέρκων, ριζωμένα στα βραχοτόπια, ήταν μεγάλη η έλλειψη μέσων και αγαθών συντήρησης και διατροφής, γιατί τα ελάχιστα καλλιεργήσιμα χωράφια, με τη μικρή στρεμματική απόδοση, δεν επαρκούσαν ακόμη και για τη στοιχειώδη διατροφή όλης της φαμίλιας. Και καθώς στα γράμματα και στο εμπόριο λιγοστοί είχαν τις δυνατότητες να σταδιοδρομήσουν, το ορεινό και το πετρώδες του εδάφους στο μόνο που βοηθούσε ήταν να μάθουν γρήγορα να ασχοληθούν πλατύτερα, με την κάπως καλύτερα προσοδοφόρο μαστορική τέχνη, μιας και ο τόπος των οικισμών του χωριού ήταν πλούσια στρωμένος με περίσσια οικοδομικά υλικά, πέτρες, πλάκες, ασβέστη κ.λπ.

Έτσι τον Ηπειρώτη κτίστη πρέπει να τον δούμε σα δημιουργήμα του φυσικού του περιβάλλοντος, αλλά και σαν άνθρωπο γεννημένο για τη δουλειά, δεμένο με την πέτρα, με τρανό μεράκι και καλλιτεχνική διάθεση, που ύστερα από μακροχρόνια πρακτική εργασία και σπουδή στα μυστικά της λαϊκής κατασκευαστικής τέχνης, έβγαλε από τα χέρια του αριστουργήματα σωστά με χάρη και ομορφιά, καθαρά αποστάγματα της πείρας και του ταλέντου.

Χωριά της Ηπείρου από τα οποία ξεπήδησαν γενιές ολόκληρες τεχνιτών της πέτρας ήταν όλα τα χωριά της Κόνιτσας (Πυρσόγιαννη, Βούρμπιανη, Στράτσιανη κ.ά.) κι ένα μεγάλο μέρος από τα χωριά των Τζουμέρκων (Χουλιαράδες, Ραφταναίοι, Κτιστάδες, Χώσεψη, Πράμαντα, Άγναντα κ.ά.)

Αν και αγράμματοι δεν υπήρξαν απλώς μαστόροι, αλλά πρακτικοί μηχανικοί και αρχιτέκτονες, δηλαδή δημιουργοί ανόθευτης και πηγαίας λαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης. Η απέρριπτη μαστορική τους τέχνη ήταν ποίηση σωστή και έχτιζαν το μεγαλείο της καρδιάς τους. Δημιουργούσαν άλλοτε ξακουστά γεφύρια, με παράτολμα τόξα που εμπνέουν αποκαλυπτικό δέος, άλλοτε εξίσου όμορφες, με καλοπελεκημένες πέτρες, αγκωνάρια και καλοφτιαγμένο αρμολόι και ασβέστη, ονομαστές εκκλησίες,

σπίτια και αρχοντικά, αξιοπρόσεκτα δημιουργήματα, που σφραγίζουν ακόμα και σήμερα με την παρουσία τους, τη γνήσια αρχοντική μαστοριά, την καθαρή και ανίσκιωτη τέχνη τους, που αποτελούσε συνέχεια της μεγάλης Βυζαντινής τέχνης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Συγκροτούσαν ομάδες, που λέγονταν «παρέα» ή «μπουλούκι» ή «κομπανία» ή «τσούρμο» ή «σινάφι», με την πρωτοβουλία των ίδιων ή του πρωτομάστορα, που φρόντιζε για την εύρεση εργασίας, την πληρωμή, την επιστασία κ.λπ. Το «μπουλούκι» το χαρακτήριζε το ομαδικό και κοινωνικό πνεύμα και τις σχέσεις των μαστόρων τις διέκρινε ειλικρίνεια, αγάπη και αλληλεγγύη.

Στο «μπουλούκι» εκτός απ' τους τεχνίτες υπήρχαν και τα μαστορόπουλα που ακολουθούσαν σαν μαθητούδια και με τις ικανότητες που αποκτούσαν με τα χρόνια, ανέβαιναν στην ιεραρχία της μαστορικής τέχνης. Η εργασία τους ήταν μαρτυρική, γιατί πολλές φορές δεν ήταν ούτε δεκάχρονα.

*Τον πήραν τον Κολιό
τον πήραν οι μαστόροι
παιδί απ' το σκολειό
να μάθει πηλοφόρι...*

μας λέει ο Τζουμερκιώτης ποιητής Κοτζιούλας, που έζησε τη ζωή των καταφρονεμένων. Όλη τη μέρα κουβαλούσαν πέτρες και λάσπη ή ασβέστη στους μαστόρους και τη νύχτα δεν είχαν ανάπαυση, γιατί έπρεπε να έχουν το νου τους στα ζώα μην απομακρυνθούν βόσκοντας και κάνοντας ζημιά στα ξένα σπαρτά και έχουν τρεξίματα και καθυστερήσεις στη δουλειά.

Έτσι μετά τις Μεγάλες Απόκριες, άδειαζαν τα μαστοροχώρια από τον ανδρικό πληθυσμό, που ξεκινούσε με τα μουλάρια φορτωμένα ή με τα πόδια για τον τόπο της εργασίας. Οι Τζουμερκιώτες μαστόροι πρόσφεραν τα φώτα της ωραίας τέχνης τους αρχικά στην Άρτα και στον κάμπο της και αργότερα στην Αιτωλοακαρνανία, στη Φθιώτιδα και στη Βοιωτία. Τη δεκαετία 1930-40 ανοικοδόμησαν ολόκληρη σχεδόν την Ευρυτανία. Μεταπολεμικά εργάστηκαν στα Επτάνησα, στην Πελοπόννησο, στη Θεσσαλία και τελευταία στην Αθήνα. Επέστρεφαν στην πατρογονική γη στα μέσα Νοεμβρίου για να ασχοληθούν με γεωργοκτηνοτροφικές εργασίες και να γιορτάσουν με τις φιλίες τους τις γιορτές των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων, αναμένοντας πάλι την άνοιξη να πρασινίσει η γη, να τρανώσουν και να καρπίσουν τα κτήματα για να ξαναπάρουν πάλι το δρόμο της ξενιτιάς.

Ξεκίνημα και επιστροφή, κυρίως στην παλιότερη εποχή, ήταν ταυτισμένα με απάραβατα έθιμα, που άγγιζαν με την πιο γλυκιά και νοσταλγική μορφή, τις ψυχές των μαστόρων και των οικογενειών τους.

Οι αυτοδίδακτοι λαϊκοί τεχνίτες της πέτρας αναγκάζονται εκ των πραγμάτων να εργάζονται μακριά απ' την πατρίδα τους κάτω από αντίξοες συνθήκες. Η αδυναμία

που αισθάνονται απομονωμένοι, καθώς γυρίζουν σ' έναν κόσμο ξένο, άγνωστο, με άλλες συνήθειες, τους αναγκάζει να συνενωθούν περισσότερο μεταξύ τους και να αμυνθούν απέναντι στον εργοδότη τους, που τις περισσότερες φορές ανήκει σε μια άλλη τάξη, κοινωνικά και οικονομικά ανώτερη. Σαν άνθρωποι ανοιχτόκαρδοι, καθαροί και ντόμπροι, με αγνά αισθήματα, ήταν αδιαφώτιστοι και άμαθοι στις ενέργειες και τις πονηριές δύστροπων κακοπληρωτών και πονηρών αφεντικών και σύντροφο είχαν τον κίνδυνο της μη πλήρους πληρωμής των, της κλοπής, ακόμα και της απώλειας της ίδιας τους της ζωής, αφού κατά κανόνα στο χωριό που γινόταν η εργασία δεν υπήρχε δικαστήριο ή αστυνομία, αλλά και όπου υπήρχε προτιμούσαν να αλλάξουν χώρο δουλειάς παρά να χάσουν μεροκάματα, ζητώντας από τις αρχές το δίκιο τους.

Στον ανταγωνισμό τους με την κοινωνία, την εξουσία και το αφεντικό επινόησαν

Πυρσογιαννίτικο μπουλούκι στα Πωγώνια το 1932

τη συνθηματική γλώσσα, σα μέσο αμυντικό συγχρόνως και επιθετικό. Η ανάγκη ενός γλωσσικού οργάνου για τις ιδιαίτερες συνεννοήσεις τους και για τη λήψη αποφάσεων από κοινού για θέματα που τους αφορούσαν, αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις οι δέουσες συμβουλές και υποδείξεις του πρωτομάστορα προς αυτούς που παρέβαιναν τους κανόνες της κτιστικής, για διόρθωση κάποιου τεχνικού σφάλματος, παράλειψης ή κακοτεχνίας, που για ευνόητους λόγους δεν έπρεπε να λάβει γνώση ο ιδιοκτήτης ή η απόκρυψη επαγγελματικών μυστικών, αλλά και τα κοινά συμφέροντα, οι κοινοί μόχθοι και τα κοινά βάσανα διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις και το κλίμα μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε ο μυστικός κώδικας επικοινωνίας, τα «κουδαρίτικα» ή «μαστορι-

κά». «Κούδα» στην επαγγελματική γλώσσα των πλανόδιων χτιστών είναι η πέτρα και «κούδαρης» ο άνθρωπος της πέτρας, ο μάστορας, ο χτίστης.

Οι συνθηματικές γλώσσες ήταν γνωστές και στην αρχαιότητα ανάμεσα στους μύστες των Ελευσινίων μυστηρίων, στους Ορφικούς και στους Πυθαγόρειους φιλοσόφους. Στην επανάσταση του 1821 και η Φιλική Εταιρεία χρησιμοποίησε συνθηματική γλώσσα. Επίσης οι γλώσσες αυτές γίνονται εργαλεία επικοινωνίας από μέλη διαφόρων συντεχνιών και επαγγελματικών τάξεων (αρτοποιών, ραπτών, καλαντζήδων κ.λπ.) φαίνεται δε ότι αναπτύχθηκαν κατά την Τουρκοκρατία και κοιτίδα είχαν κατά το πλείστον την Ήπειρο. Γνωστοί εξάλλου είναι οι εμπειρικοί γιατροί του Ζαγορίου, οι Κομπογιανίτες, που χρησιμοποιούσαν συνθηματική γλώσσα.

«Ξεσύρθ' κε μακρύς, φορεί κρεμμύδου για μάνεμα» λέγαν οι μαστόροι και εννοούσαν: ήρθε μεσημέρι, είναι καιρός για φαγητό, ή «Πραβίστι όρματ' ράπου, ξισέριτ' ου μπαρός» που σήμαινε: κάντε καλή δουλειά, έρχεται το αφεντικό. Για κακοπληρωτές ιδοκτήτες και σε σχετική ερώτηση συναδέλφων κουδαραίων για τη δουλειά της «παρέας», αυτοί απαντούν: «Ο σφέλ'ς δε μας ξέσυρε τον τσέπο, τι ράπο να ραπίσουμε;» εννοώντας: ο νοικοκύρης δε μας έδωσε χρήματα, τι δουλειά να του κάνουμε;

Πρέπει να αναφέρουμε εδώ ότι το αφεντικό τις περισσότερες φορές παρευρισκόταν στο χώρο της δουλειάς και αυτό έκανε επιτακτική την ανάγκη χρησιμοποίησης συνθηματικής γλώσσας. «Ο σφέλ'ς σταμεύει όλ' τη ντένα στη ράπου, δεν ξισέριτ', γυαλίζει τους κουδαραίους, αν φοραδίζουν όρματ' πραχάλα», δηλαδή: το αφεντικό κάθεται όλη την ημέρα στη δουλειά, δε φεύγει, βλέπει τους μαστόρους αν κάνουν καλή δουλειά. Συνέβαινε όμως κάποιες φορές το αφεντικό να γνωρίζει τα «μαστορικά» κι αν λέγανε κακό λόγο γι' αυτόν ή για την οικογένειά του κινδύνευαν να χάσουν τη δουλειά και τα χρήματα.

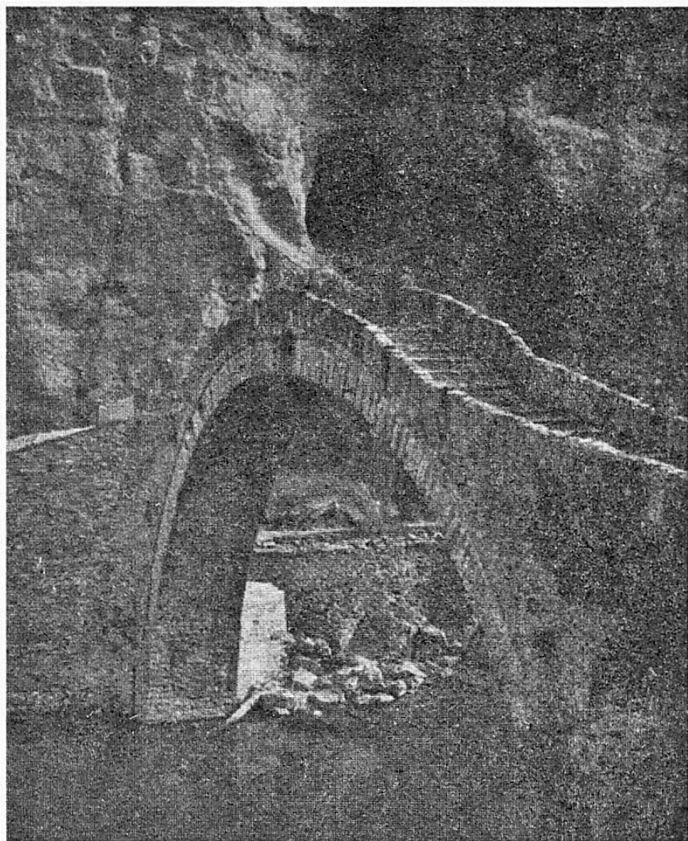
Χαρακτηριστικά ήταν των μαστόρων τα πειράγματα, η ευφυολογία, η χονδρή σάτιρα και η σκωπτική διάθεση στα οποία υπήρξαν αμίμητοι. Ακόμη μιλούσαν για τα κορίτσια («αγκίδες» του χωριού ή και για τους συγγενείς («ανταμησάδια») του αφεντικού. «Φουράει όρματ' η αγκίδα» λέγαν και εννοούσαν: είναι όμορφη η κοπέλα και για κάποια άσχημη, αλλά πλούσια: «Τα κράνια ορματέβουν την αόρματ' αγκίδα», δηλαδή: τα χρήματα ομορφαίνουν την άσχημη κοπέλα ή «Η μπαρέσιου δεν ξέσυρε μάνεμα για κουντό» όταν η κυρά δεν έφερε φαγητό για κολατσιό.

Δεν μπορούσαν βέβαια να κρύψουν και τις πονηρές σκέψεις για τα ωραία κορίτσια: «Φορούσε όρματ' γκουζβίτσες η αγκίδα» που σήμαινε ότι η κοπέλα είχε προκλητικά στήθη, έλεγε ο ένας και συμπλήρωνε ο άλλος: «Μπέτζιο που φορούσε», δηλαδή ότι είχε καλίγραμμο οπίσθια, και ο πιο χωρατατζής πρόσθετε: «Να μανέψουν σαράντα κουρούτοι», να φάνε σαράντα βλάχοι.

Στο σύνολό τους οι συνθηματικές γλώσσες είναι ένα περιορισμένο σύνολο λέξεων, που συναποτελούν μια συμβατική φρασεολογία με τοπικές παραλλαγές και με το συνοπτικό τηλεγραφικό τους ύφος δυναμώνει ο συνθηματικός τους χαρακτήρας. Έτσι

και τα «κουδαρίτικα» είναι μια γλώσσα με φτωχό λεξιλόγιο, με λέξεις που στο σύνολό τους δεν ξεπερνούν τις 500 και που αναφέρονται κυρίως στις έννοιες του χρήματος, της τροφής, στις σχέσεις μαστόρων-ιδιοκτήτη, στα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούν καθημερινά καθώς και στη γυναίκα και στις σεξουαλικές σχέσεις. Ήταν όμως υπεραρκετές για να συνθέσουν φράσεις χρήσιμες για τη δουλειά τους, χωρίς να γίνονται αντιληπτοί από τα αφεντικά τους έστω και αν παρίστανται στην ομιλία.

Οι κτίστες έγιναν γλωσσοπλάστες. Βρήκαν λέξεις, κυρίως ουσιαστικά και λιγότε-

*Το γεφύρι του Νούτσου
(Κόκκορον),
από το βιβλίο
Τα Ηπειρώτικα Γεφύρια*

ρα ρήματα που μένουν στάσιμα σε πλήθος, πλουταίνουν όμως σε νοήματα και έτσι ένα ρήμα το μεταχειρίζονται για να εκφράσουν πολλές έννοιες. Επίθετα χρησιμοποιούν ακόμη λιγότερα, με βασικό το «όρματος», εκφράζοντας έτσι όλα τα επίθετα εκείνα που έχουν την έννοια του καλού. Σε καθεμιά απ' αυτές τις λέξεις έδωσαν την προσήκουσα έννοια, χρωματίζοντάς την με διαφορετική σημασία απ' αυτή του λεξιλογίου, δηλαδή συνθηματική, που εννοούσε άλλα απ' αυτά που προφέρονταν. Οι λέξεις περνούν από στόμα σε στόμα και ξεκαθαρίζουν. Θα γίνουν κοινό κτήμα μόνο εκείνες που θα αστράψουν από δύναμη για να βαστάξουν γερά κρυμμένη την έννοια που θέλουν.

Έτσι έχουμε δημιουργία λέξεων με μεταφορά. Παίρνουν μια λέξη από την καθομιλουμένη που της δίνουν όμως άλλη σημασία, που έχει κάποια ομοιότητα και αναλογία μακρινή με την κύρια σημασία ή εκφράζει κάποια ιδιότητα της αρχικής λέξης π.χ.

η λέξη «αγουγιάτες» είναι τα πόδια, γιατί μεταφέρουν το σώμα, το βούτυρο το λένε «απαλούδ'», γιατί είναι απαλό στην αφή, η νύχτα εκφέρεται ως «καλόηρους», γιατί είναι μαύρη σαν τα ράσα του καλόγηρου, το κεφάλι το αποκαλούν «κουρφιάρ'ς», γιατί βρίσκεται στην κορυφή του σώματος κ.λπ.

Ακόμη εντάσσονται λέξεις στο λεξιλόγιο των μαστόρων σα δάνεια από άλλες συνθηματικές γλώσσες. Κάποια στιγμή ίσως, που άκουσαν τα μέλη μιας άλλης συντεχνίας να χρησιμοποιούν κάποια λέξη που δεν περιεχόταν στα «κουδαρίτικα», τη δανείστηκαν και την ενσωμάτωσαν στο δικό τους εκφραστικό μέσο, π.χ. ο «μπαρός» δηλ. ο αφέντης, ο νοικοκύρης πιθανόν να προήλθε από το τσιγγάνικο *baɾo* = μεγάλος.

Επίσης παρατηρούμε αυθαίρετη γλωσσοπλασία με άγνωστη ετυμολογική ρίζα, π.χ. «σφέλ'ς» = νοικοκύρης κ.ά. ή νεολογισμούς, π.χ. «αγκίδα» = κοπέλα ή ακόμη και δανεισμό λέξεων από άλλα κράτη της Βαλκανικής, π.χ. «βόντα» = νερό, «ζένα» = γυναίκα, «κόσβας» = παπάς κ.λπ. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις έχουμε αντικατάσταση αρκετών λέξεων που από την πολλή χρήση τρίβονται, ξεθυμαίνουν και χάνουν τη συνθηματικότητά τους, με κάποιες άλλες καινούργιες και φωτεινές. Στα «κουδαρίτικα» βέβαια βρίσκονται σε χρήση και λέξεις της κοινής λαλιάς, με την πραγματική τους σημασία, κυρίως άρθρα, επιρρήματα και αριθμητικά.

Όσον αφορά στη γραμματική και στο συντακτικό, η γλώσσα των μαστόρων υπακούει γενικά στους νόμους της γλώσσας που χρησιμοποιείται στην περιοχή. Σχετικά με το φθογγολογικό παρατηρούμε την αποβολή ατόνων καταλήξεων π.χ. «κούδαρ(η)ς», «αβδάλ(ι)», «μανέψ(ει)», την αποβολή των ενδιάμεσων ατόνων φωνέντων, π.χ. «κουδαρίτ(ι)κα», «καρόφ(υ)λλου» και συχνή τροπή του ατόνου ε και αι σε ι, π.χ. «αγουγιάτις», «ξισέρνιτι» κ.λπ.

Σήμερα τα οργανωμένα «μπουλούκια» των μαστόρων έχουν εξαφανιστεί και τα «κουδαρίτικα» βρίσκονται σε αχρηστία, αφού οι λόγοι και οι συνθήκες που τα επέβαλαν σαν ανάγκη δεν υπάρχουν πια.

Στη συνέχεια παραθέτουμε ενδεικτικά ελάχιστο δειγματολόγιο από τον κρυπτογραφικό κώδικα των μαστόρων:

Λέξεις

αβδάλ', το = το τυρί
 αράζου = δίνω
 ασπρούδ, το = το γάλα
 βαλαζόν', το = το πρόβατο
 βλαστάρ', το = ο αδελφός
 γκαβιάζου = κτυπώ
 γκουλιάτ'ς, ο = ο χωροφύλακας
 θόδου, η = η ρακή

κράνια, τα = τα χρήματα
 λαγός, ο = το παιδί
 μάνο, το = το ψωμί
 μαλέτσ'κους, ο = ο μικρός
 μακρινίτσα, η = δρόμος
 μπαζμάδ', το = το γαϊδούρι
 ντάρους, ο = ο γάμος
 ξισέρουμι = έρχομαι, πηγαίνω, φεύγω

κάλου, η = η ασβέστη
 καντζιουμέν', η = η έγκυος
 καρόφ'λλου, το = το τσιγάρο
 καψάλα, η = η φυγή
 κλωνάρια, τα = τα χέρια
 κούφιου, το = το σπίτι

ράικους, ο = ο ήλιος
 σαλούτου, η = η δραχμή
 στήσους, ο = ο τοίχος
 στουρνάρια, τα = τα αυγά
 τσλίζου = ομιλώ, γνωρίζω
 φουράου = έχω, είμαι

Φράσεις

– Τσλίζεις τα κουδαρίτ'κα;
 – Τα τσλίζου
 – Φουράν ράπου οι κουδαραίοι
 στου σέλου σ';
 – Φουράν λίγ' στ' μακρινίτσα,
 οι άλλ' σταμεύ'ν.
 – Τι ντινιάτ'κου φουράτι;
 – Ουγδοήντα σαλούτις τ' ντένα.
 – Τι μανεύιτι;
 – Μανεύουμι μανό, μίχου, κούκ'ς,
 νιρουπούλια κι τς πιρσότιρις ντένις
 πρασνάδια κι φουσκοκοίλια.
 – Φουράτι όρματου μαρό;
 – Φουράμι πουλύ όρματον κι γι' αυτό
 τ' πραβίζουμι όρματον στήσου.
 – Πότε θα καψαλίσουμι για του σέλου;
 – Άμα σταμέψουμι, θα καψαλίσουμι
 δίχους άλλου, γιατί τώρα η ντένα
 μίκρινι κι όλου ταμπακίζ'.
 – Θα ξισυρθώ στου σέλου να
 πραβίσου τα μαυρούδια μ'.

– Ξέρεις τα μαστορικά;
 – Τα ξέρω
 – Έχουν εργασία οι μαστόροι στο χωριό
 σου;
 – Έχουν λίγη στο δρόμο, οι άλλοι κάθο-
 νται.
 – Τι ημερομίσθιο παίρνετε;
 – Ουδόντα δραχμές την ημέρα.
 – Τι τρώτε;
 – Τρώμε ψωμί, κρέας, κουκιά, ψάρια και
 τις περισσότερες μέρες λάχανα και φα-
 σόλια.
 – Έχετε καλό αφεντικό;
 – Έχουμε πολύ καλό και γι' αυτό του
 φτιάχνουμε καλόν τοίχο.
 – Πότε θα φύγουμε για το χωριό;
 – Άμα τελειώσουμε, θα φύγουμε δίχως
 άλλο, γιατί τώρα μικραίνει η ημέρα και
 όλο βρέχει.
 – Θα πάω στο χωριό να φτιάξω τα χωρά-
 φια μου.

Βιβλιογραφία

- Οικονομίδης Δημ., «Τα κουδαρίτικα του Πετροβουνίου», περ. ΑΘΗΝΑ, τ. 64, (1960), σσ. 169-180.
 Ρέμπελης Χαρ., «Κονιτσιώτικα», Αθήνα 1953, σσ. 350-356.
 Σάρρος Δημ., «Περί των συνθηματικών γλωσσών», Λαογραφία, (1923), σσ. 530-534.
 Σούλης Χρ., «Τα κουδαρίτικα των Χουλιαροχωριών της Ηπείρου», Ηπειρώτικα Χρονικά, τ. 5
 (1930), σσ. 161-168.

Κώστας Νταβίσκας

Μετέωρος...

ΑΠΟΜΕΙΝΕ ΚΡΕΜΑΣΜΕΝΟΣ να κοιτάει το σκοινί, πόντο με πόντο να μακραινει, απ' την κορφή του κόσμου, μέχρι που ο αγανταδόρος έγινε μια στάλα και χάθηκε πίσω απ' το πέτρινο γκρίζο όγκο, μαζί με τη θεά του ουρανού. Έτρεμε κι ούτε που 'ξερε αν ήταν η πρωινή δροσιά που του τρύπαε τα κόκκαλα ή ο φόβος που ξεπήδαε κι ακροστάλιζε στις κοφτερές πέτρινες αιχμές, λόγχες θανατερές, που τον καλούσαν να δαμάσει.

Δίπλα του κρεμόταν σα μια τεράστια οξεία ίσια με το μπόι του ο σιδερένιος λοστός, κοντάρι φονικό, το μόνο, για την πέτρα ή τη ζωή του.

εεε... Ακούστηκε η φωνή απόμακρη κι ένα χέρι ανέμιζε σα να τον αποχαιρετούσε, ή, ήταν το σήμα πως μέχρις εδώ τελείωνε η πορεία, το σημείο στο χάος που τον περιχαράκωνε.

Αιωρήθηκε σαν εκκρεμές για λίγο κι έμεινε μετέωρος, ένα μικρό σημάδι, μια άσκοπα ριγμένη τελεία σε μιαν άγραφη ακόμα σελίδα. Έγυρε το βλέμμα του αργά, προσεχτικά, μπας και το βάρος περισσέψει στην απότομη θεά, εκεί που οι άκρες των ποδιών του, αναζητούσαν ικετεύοντας στήριγμα για να ισορροπήσει.

Άρπαξε το σκοινί έσυρε το σώμα του κατά πάνω και φώλιασε τα φθαρμένα του σκαρπίνια στην κοιλιά του βράχου.

εεεε... ούρλιαξε το φόβο του που ξεχύθηκε, ασυγκράτητος περιέτρεξε τους βράχους και ξαναγύρισε σ' αυτόν· χθόνιος, παράλογος, κοροϊδευτικός και νικηφόρος.

Τράβηξαν το σκοινί να τεντώσει κι έγυρε το κορμί του στο κενό.

Αναστέναξε βαθιά και τον πήρε το παράπονο. Ήταν μικρός για να βρῖσει τη ζωή, πουτάνα, όπως τ' άκουγε κι όπως της ταίριαζε, να τη φέρει στα μέτρα του, να την παλαίψει σαν-σε πάλι ερωτική και να ξεδώσει.

Μάνα... Α ρε μάνα είπε μονάχα και του 'κλεισε ο κόμπος το λαιμό.

Άπλωσε, και με τα δυο του χέρια έδεσε το παλλόμενο λοστόρι στα δάχτυλά του...

Να, να, να, χτυπούσε αφιονισμένος με νου και μάτια θυμωμένα σαν να ήταν ο βραχος που τον παίδευε κι ήθελε να ξεκάνει αλλά τη μοίρα του που τον αγκίστρωσε και τον κάρφωσε σ' ένα κομμάτι γης μικρότερο κι απ' όσο των παπουτσιών του οι σόλες.

Απόκαμε κι έγυρε κι ακούμπησε το μέτωπο στα ξαναμένα του χέρια.

Κι άνοιξε με το στόμα τα σφιγμένα του δάχτυλα γύρω απ' το παγωμένο σίδερο.

– Χτυπούσα χτυπούσα το βράχο κι αυτός ο άτιμος για να μ' εκδικηθεί μου γύρναε τα χτυπήματα, μούδιαζε τα χέρια μου, παρέλυε τα μπράτσα μου· σ' άφηνε να νιώσεις πως δε στεκόταν τυχαία τόσες χιλιάδες χρόνια εδώ, να κρατάει σαν τον Άτλαντα όλη τη γη από πάνω του.

Γιόμωσε το άδειο του ποτήρι και με κοίταξε στα μάτια.

Μούδιασα στο βλέμμα του, π' ούτε τον οίχτο ούτε την κατανόηση φαινόταν ν' αποζητάει.

Μα σαν ν' αντικαθρέφτιζε τη νιότη του στο πρόσωπό μου και ν' αναρωτιότανε:

– Να' ναι στ' αλήθεια γενόμενα όσα απ' το μυαλό μου πέρασαν ετούτη την ώρα κι όσα ακόμα μένουν να πω;

– Χτυπούσα την πέτρα να σκάσω το λαγούμι· δυο και τρία μέτρα βάθος. Εκεί θα' μπαινε το φουρνέλο.

Έτρεχε ο ιδρώς και μ' έλουζε, έμπαινε στα μάτια μου και με στράβωνε, κι εγώ χτύπαγα την πέτρα σ' αγώνα άνισο κι ούτε τα μάτια μου μπόραγα να σκουπίσω κι ούτε τα πόδια μου που χόρευαν ακροπατώντας καλά να στηρίξω.

Κι αγκομαχούσα γατζωμένος σαν τη σαλαμάντρα μη και γλιστρήσω. Κι ώρες ώρες καταριόμουν και το σκοινί που μ' έδενε με τη ζωή, γιατί αυτή ζωή δεν ήταν.

Χαμογέλασε· μ' έδειξε με το δάχτυλο μη τυχόν κι αποκοτήσω και βγάλω συμπεράσματα. Και συνέχισε:

– ... Το λέω τώρα γιατί τότε δεν το 'λεγα, γιατί δεν το 'ξερα, γιατί πλούτια στο χωριό μας δεν είχαμε και δεν ξέραμε πως έχει κι άλλη ζωή αλλιώτικη πέρα απ' την πέτρα και τη σκληρή ζωή.

Έγυρε το κεφάλι του, έπαιξε με τα δάχτυλά του τ' άδειο ρακοπότηρο.

– Τα λεφτά Κώστα, είπε, κι έγενεψε για τα πιώματα στον καφετζή που πίσω απ' τον ξύλινο πάγκο καμάρωνε λες το βιο του.

– Τα γαμημένα τα λεφτά... Αυτά σταύρωσαν Θεούς κι ανθρώπους.

Κινήσαμε που λες απ' το χωριό μας, νοματαίοι πέντε. Κι έδειξε τα δάχτυλα τ' αριστερού του χεριού, χοντρά, ροζιασμένα κι άκαμπτα, κυρτά κατά το μέσα μέρος, παγίδα απειλητική για ό,τι τόλμαγε ν' ακουμπήσει την παλάμη του.

Κούνησε βίαια με τ' άλλο του χέρι το μικρό του δάχτυλο.

– Εγώ ήμουν ο πιο μικρός. Περπατούσαμε ίσια με τρεις μέρες δρόμο. Δύσκολα τότε τα χρόνια. Απ' το σπίτι μου δεν έφυγα ποτέ· κι ούτε που 'ξερα πως πίσω απ' αυτά τα βουνά ήταν κι άλλος κόσμος.

Κι εκεί που φτάσαμε, αλήθεια δεν ήταν· γκρεμνά μονάχα, γεράκια και γύπια που πέταγαν, κορφές π' ανθρώπινο πόδι δεν πάτησε, αυτός ήταν ο τόπος που γνώρισα εγώ, παιδί δεκαπέντε χρονών, άντρας για τα τότες δηλαδή.

– Εσύ να μη μιλάς, μου 'πε τότε ο μάστορας και προχώρησε κατά το μέρος του επιστάτη.

Έκατσα παρά πίσω απ' τους άλλους λεριασμένος και κατάκοπος και δε μίλησα.

Κι όταν με ρώτησαν, μπορείς; Μπορώ είπα· κι άλλη απάντηση δεν είχα παρά μόνο αυτή, γιατί ό,τι άλλο θα 'ταν ντροπή και βρисиά για μένα και τα γονικά μου.

Κι έτσι απόμεινα εγώ και κάμποσοι ακόμα σα και μένα, να 'ταν δυο, τρεις μιάσματα στη ράχη του βράχου, παράσιτα, να κατατρώμε αργά τα σπλάχνα του.

Πέρασαν οι μέρες κι οι νύχτες, σκληρά το ίδιο.

Κάθε φορά που ξάπλωνα έβγαινε ο πόνος και μ' άλεθε.

Δουλειά...

Αυτή τη λέξη δεν την είπε, την ανάσανε κι ούτε που 'ταν ανάσα, μ' αναστεναγμός.

– Θα 'ταν κοντά Γενάρης, συνέχισε. Ποιος ξέρει· ήταν καιρός για σχολή.

Μέτραγα και ξαναμέτραγα τα μισθά μου με το νου μου. Όσα είχα καμωμένα κι όσα ακόμα έμελλε να κάμω. Τόσα λεφτά δεν τα 'χα ματαδεί.

Αναστέναξε.

– Κι ούτε που τα είδα.

– Ε; έκαμε σαν κάτι να τον ρώτησα. Με κοίταξε και σαν κι ερώτημα κι απάντηση να του 'δωσα, – Έτσι είναι, κατέληξε.

Μ' έσυραν μια μέρα απάνω, ήταν δεν ήταν μια ωριά ο ήλιος απ' την ανατολή. Ήταν κι ο μάστορας ο Νταλακούρας εκεί. Με κοίταξε κάμποση ώρα σαν να με μέτραγε, σα κάτι να 'θελε να μου πει.

Γύρισε το κεφάλι του κατά πέρα -το θυμάμαι σα να 'ναι τώρα- κι είπε μονάχα:

– Πήγαινε ντύσου, τοιμάσου, φεύγουμε.

Έκατσα παράμερα, έβγαλα τ' άρβυλα· κράταγαν ακόμα. Τα τύλιξα με μια παλιά μπλούζα και τα 'βαλα στον τροβά. Μάζεψα και τα σύνεργα και τ' άφησα εκεί κατάχαμα.

Φόρτωσαν αυτοί τα μουλάρια αμίλητοι και πήραμε το δρόμο της επιστροφής. Περπατούσαμε έτσι αμίλητοι ώρα πολύ. Μ' έτρωγαν εμένα τα φίδια· κάτι δεν πήγαινε καλά. Το 'νωθα. Μα τι να πω;

Το πήρε χαμπάρι κι ο μάστορας, ήρθε, μ' έπιασε απ' τους ώμους.

– Έγινε πόλεμος Μήτσο, μου 'πε.

– Και τα μισθά μάστορα;

– Τα μισθά τα κρατάει το κράτος και τα παίρνεις μετά.

– Πότε μετά, ρώτησα κι ήμουν έτοιμος να βάλω τα κλάματα.

– Μετά είπε και μ' άφησε.

Δεν ξαναμίλησα μέχρι που φτάσαμε στο χωριό.

Οι άλλοι τράβηξαν κατά τα καφενεία.

Εγώ έστριψα για το σπίτι. Δεν έφταιγα που 'γινε πόλεμος.

Δεν έχει και τόση σημασία τι είπαμε. Θυμάμαι μονάχα που μ' έπιασε ο γέρος -Θεός σχωρέστον- απ' το γιακά.

– Πού 'ναι τα λεφτά ρε κερατά, μου 'πε και με πέταξε έξω απ' το σπίτι. Τόσο ήξερε κι αυτός τόσο του 'κοβε.

Κι ήταν παραμονή Πρωτοχρονιάς.

Απόμεινε κρεμασμένος να κοιτάει το σχοινί, πόντο πόντο να χάνεται, σ' έναν κόσμο υγρό, σκοτεινό κι αθέατο. Με παγωμένα τα σπλάχνα.

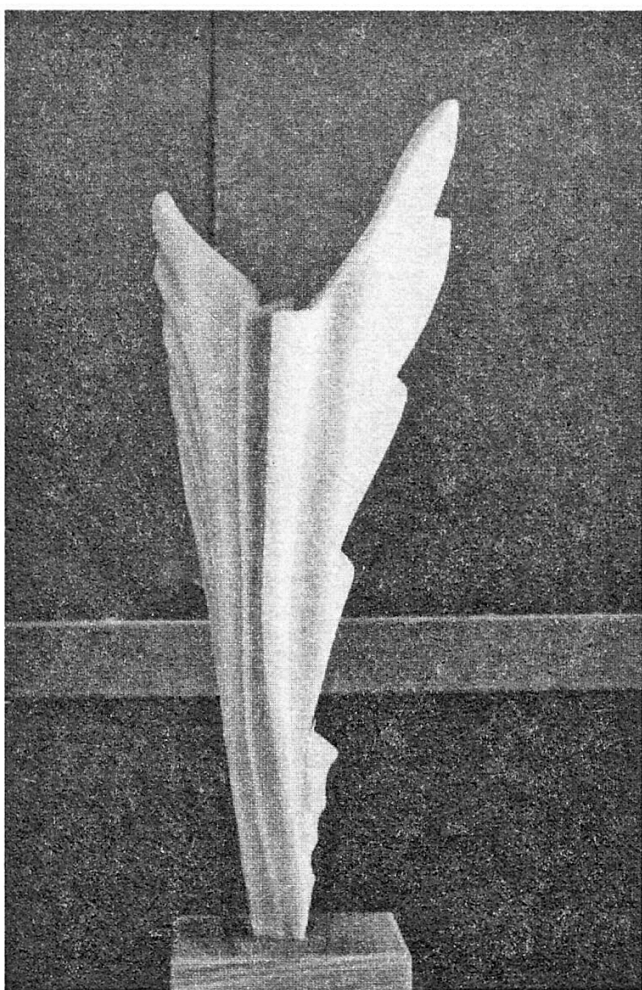
Στο Χάος που τον περιχαράκωνε.

Και μ' ένα βουβό πνιχτό ήχο που δεν τον άκουσε, μα τον ένιωσε, ό,τι τον έδενε με τη χωή αποκόπηκε απ' την τελευταία του ίνα.

– Μάνα, είπε. Α ρε Μάνα
και κατρακύλησε στο Κενό.

Χαρίλαος Κουτσούρης, γλύπτης

Πέτρα, ένα υλικό με εξαιρετικά αισθητικό χαρακτήρα

*Χαρίλαος Κουτσούρης, Νίκη (μάρμαρο
Διονύσου)*

στον ελλαδικό χώρο, χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στη χώρα μας. Χτίστηκαν σπίτια αλλά και ναοί, γίνηκαν δρόμοι και γεφύρια πολλά και περίτεχνα γλυπτά κόσμησαν ιερούς κυρίως χώρους.

ΠΕΤΡΑ. ΕΝΑ ΥΛΙΚΟ ΑΦΘΟΝΟ στον ελληνικό χώρο. Πάνω της ο άνθρωπος χάραξε μορφές από την καθημερινή του ζωή.

Αργότερα κατασκεύασε απ' αυτή όπλα, έφτιαξε χτίσματα αλλά λάξευσε και ειδώλια. Ήταν η πρώτη έκφραση της καλλιτεχνικής του ανησυχίας και αναζήτησης.

Παρ' όλη την ιδιομορφία που έχει η εργασία της, κυρίως λόγω της σκληρότητας της, κατάφεραν να την κατεργαστούν κατ' αρχάς χτυπώντας την με άλλα κομμάτια πέτρας μεγαλύτερης σκληρότητας όπως ο πυριτόλιθος. Αργότερα κατασκεύασαν ειδικά εργαλεία από μέταλλο για να μπορούν να την επεξεργαστούν με μεγαλύτερη ευκολία. Πολλά απ' αυτά τα εργαλεία χρησιμοποιούνται και σήμερα, όπως: ο ματρακάς, το βελόνι, το ντεσιλίδικο και άλλα.

Παρά την όποια δυσκολία στην επεξεργασία της και ακριβώς λόγω της σκληρότητάς της και της αντοχής της στο χρόνο αλλά και της αφθονίας της

Στάθηκε πάντα μια μεγάλη πρόκληση η πέτρα για τους δημιουργούς καθώς τους γοήτεψε η ποικιλία των χρωμάτων της και οι άπειρες δυνατότητες που προσέφερε. Έτσι δημιουργήθηκαν ολόκληρες συντεχνίες «πετράδων» όπου η γνώση για την επεξεργασία της και τα «μυστικά της» κληρονομούνταν από πατέρα σε γιο. Τέτοια παραδείγματα έχουμε στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, όπου οι «μάστορες» κατέχουν αξιοζήλευτες τεχνικές στο λάξευμα αλλά και το χτίσιμό της.

*Χαρίλαος Κουσσούρης,
Διόνυσος, (μάρμαρο)*

Η πέτρα και ως εικαστικό υλικό λειτουργεί και αξιοποιείται μαζί με την αρχιτεκτονική μέσα στους αιώνες.

Οι γλύπτες σε συνεργασία με τους αρχιτέκτονες δημιουργούν ανάγλυφες ή ολόγλυφες συνθέσεις οργανικά δεμένες με τα κτίσματα· άλλοτε με καθαρά διακοσμητικό και άλλοτε με διακοσμητικό και χρηστικό χαρακτήρα.

Στη σύγχρονη αρχιτεκτονική βλέπουμε ότι η χρήση της γλυπτικής σε πέτρα αρχίζει να γίνεται αναπόσπαστο κομμάτι του χώρου. Ως παράδειγμα αναφέρουμε τα τζάκια λαξευμένα σε πέτρα με περίτεχνο διάκοσμο, βάσεις για τραπέζια, μοτίβα για δάπεδα αλλά και ανεξάρτητα γλυπτά.

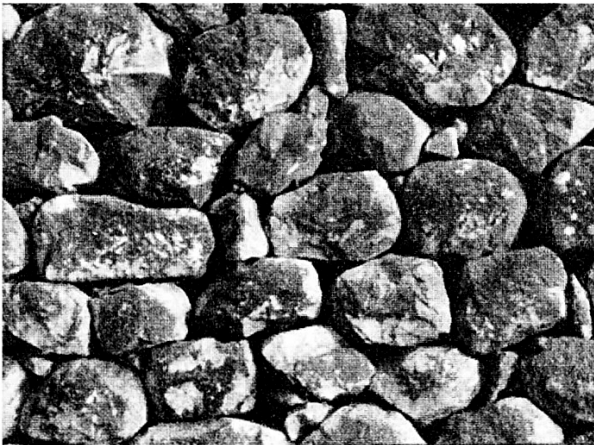
Παρά τη δυσκολία στο δούλεμα βλέπουμε την πέτρα να γίνεται το αγαπημένο υλικό των τεχνιτών αλλά και των καλλιτεχνών, μιας και το αισθητικό αποτέλεσμα ενός πέτρινου γλυπτού είναι ασύγκριτο αισθητικά από οποιοδήποτε άλλο υλικό εξαιτίας της μοναδικής υφής της.

Προσφέρει επίσης στο γλύπτη τη δυνατότητα να αξιοποιεί και το παραμικρό κομμάτι της, δίνοντας απεριόριστες δυνατότητες έκφρασης με τα εξαιρετικά αισθητικά της χαρακτηριστικά. Με φαντασία και μεράκι μπορεί να τη μεταμορφώσει και να εκφραστεί μέσω αυτής. Και έτσι από σκληρό και άψυχο όγκο να τη μετατρέψει σε καλλιτεχνικό δημιούργημα.

Φρόσω Χατόγλου

Είμαι η Πέτρα

ΦΡΕΣΚΟ ΚΑΘΩΣ ΗΤΑΝ μετά το όργωμα το Χώμα, ένιωθε να μοσχοβολά.

Ένιωθε να σκάει μέσα του ο σπόρος. Βλαστάρια τρυφερά σε λίγο θα φυτρώνουν πάνω του. Στάχια θα ψηλώσουν, θα γεμίσουν τον τόπο. Πόσο περήφανο ένιωθε...

Κοίταξε με περιφρόνηση μια Πέτρα που στεκόταν παράμερα. «Κακομοίρα μου», της είπε. «Εγώ καρποφορώ, βλασταίνω, γεννώ. Εγώ προσφέρω στον άνθρωπο. Εσύ; Τι κάνεις εσύ; Είσαι σκληρή και άχρηστη!»

Η Πέτρα χαμογέλασε. «Πόσα δεν ξέρεις για μένα...

Είμαι το βουνό, που υψώνεται ως τον ουρανό!

Είμαι η Πέτρα πλάι στο κύμα τ' αλμυρό.

Ένα λευκό εκκλησάκι είμαι αντίκρου στη γαλάζια θάλασσα.

Ένας φάρος είμαι, πέρα εκεί, στο ακρωτήριο.

Είμαι η Πέτρα πάνω στην Πέτρα.

Έτσι με στέριωσε ο άνθρωπος.

Πέτρα πάνω στην Πέτρα, έγινα πύργος που ορθώθηκε στα σύνεφα.

Πέτρα πάνω στην Πέτρα μια χαμηλή ξερολιθιά πλάι στις ελιές.

Κάστρο περήφανο έγινα, φρούριο απόρθητο από το χρόνο.

Μια μικρή γούρνα έγινα, που ξεδιψάν άνθρωποι και ζώα.

Ψηλό καμπαναριό, που ανταμώνει με το βουνό.

Πέτρα πάνω στην Πέτρα. Θέληση πάνω στη δύναμη. Ελπίδα πάνω στη ζωή. Να πώς χτίστηκαν από το χέρι του ανθρώπου σπίτια περήφανα.

Κέφι πάνω στην ομορφιά. Πέτρα πάνω στην Πέτρα κι έγινα καμάρα.

Είμαι η Πέτρα. Είμαι σκληρή. Κι όμως βλασταίνω. Κι όμως γεννώ. Πολύχρωμα λουλούδια ριζώνουν στην αγκαλιά μου με σιγουριά και τόλμη.

Έτσι όπως κατάφερε και ρίζωσε ο άνθρωπος.

Είμαι η Πέτρα. Είμαι σκληρή. Είμαι ο μακρύς κι ατέλειωτος αγώνας

για ζωή».

Το χώμα ντράπηκε μετά από όσα του είπε η Πέτρα. Πόσα άδικα την είχε κατηγορήσει!

Και πώς δεν είχε προσέξει πριν τα μωβ αγριολούλουδα που είχαν φυτρώσει σε μια χαραμάδα της!

Νίκος Κουτσοκώστας

Το πανηγύρι του χωριού και η σημερινή πραγματικότητα

«... Συ που σέρνεις το χορό κάνε διπλοκάγκελο...», έλεγε ο τραγουδιστής, έπαιζαν τα όργανα, αλλά ο πρωτοχορευτής μάταια προσπαθούσε να βρει το δρόμο του ανάμεσα σε πάγκους, καρέκλες, τραπέζια και ανθρώπους σέρνοντας όχι το χορό αλλά ένα στριμωγμένο πλήθος πίσω του που προσπαθεί απελπισμένα να κάνει κάποια βήματα στο πουθενά. Και όταν κάποτε τελειώνει το τραγούδι και ο χορός του «παραλόγου», όλοι εύχονται και του χρόνου (Ο μαζοχισμός μας δεν έχει ημερομηνία λήξεως).

Κωμικοτραγικές φιγούρες που συνθέτουν την τραγική εικόνα του σημερινού πανηγυριού στο χωριό μας και σ' όλα σχεδόν τα χωριά της περιοχής.

Το πανηγύρι που μέχρι και πριν από λίγα χρόνια ήταν το κορυφαίο κοινωνικό και πολιτιστικό γεγονός για το χωριό, μέσον και τρόπος έκφρασης και επικοινωνίας, έχει πάρει στις μέρες μας διαστάσεις αποσύνθεσης και εκφυλισμού.

Σίγουρα το πανηγύρι σήμερα δεν μπορεί να έχει την ίδια μορφή που είχε πριν από 100 χρόνια, και θα πρέπει σαφώς να προσαρμοστεί στις ανάγκες, τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες της σημερινής εποχής. Σε καμιά όμως περίπτωση η δημοτική μουσική, ο χορός και το τραγούδι, που έχουν καταγραφεί στο πέρασμα του χρόνου με ένα αυθεντικό, μοναδικό και ξεχωριστό τρόπο δεν μπορούν να αλλοιώνονται, να παραλλάσσονται και να μεταλλάσσονται σε περίεργους ήχους και κακόγουστα ακούσματα, χάνοντας έτσι τη σπάνια μουσικότητά τους και την πολιτιστική τους αξία που τα διακρίνει και τα κάνει να είναι διαχρονικά.

Το πανηγύρι του χωριού με τη σημερινή του μορφή είναι ό,τι χειρότερο θα μπορούσε να δείξει ο τόπος μας από άποψη κουλτούρας, αντίληψης, πολιτισμού και παράδοσης.

Πρόχειρα και κακόγουστα στημένο, χωρίς κανένα σχεδιασμό και προγραμματισμό, χωρίς σαφή προσανατολισμό και ποιότητα, χωρίς δυναμική και αξίες, δεν μπορεί πλέον να συγκινήσει τον κόσμο και οι περισσότεροι παρακολουθούν παθητικά συμμετέχοντας κατ' ανάγκη λόγω εποχής.

Η πλατεία είναι γεμάτη χωρίς νόημα για κάτι, χωρίς ενεργητική συμμετοχή, χωρίς δυναμικότητα, χωρίς ελπίδα για κάτι καλύτερο.

Η πρόσεγγιση των νέων στο πανηγύρι γίνεται με έναν εντελώς «χαβαλετζίδικο»

τρόπο -και με το δίκιο τους άλλωστε- γιατί κανένας δεν τους έδωσε μια άλλη εικόνα για το πανηγύρι, αναδεικνύοντας και παρουσιάζοντας με αυθεντικό τρόπο όλα τα θετικά του στοιχεία και κυρίως τα μουσικά, μέσα από μια αναζήτηση στην οποία θα συμμετείχαν και οι ίδιοι.

Η μεταφορά της συμπεριφοράς και του τρόπου διασκέδασης από τα υπόγεια της πλατείας Βάθης στην πλατεία του χωριού, σε καμιά περίπτωση δεν είναι πανηγύρι.

Δεν μπορεί να είναι πανηγύρι το ακουστικό συνονθύλευμα μουσικών ρυθμών άχρονων, ακαθόριστων και μπασταρδεμένων, παιγμένων από μουσικά όργανα, τα περισσότερα άσχετα με το είδος που παίζουν, με επιλογή μουσικών και τραγουδιστών χαμηλής, τις περισσότερες φορές αξίας, -εκτός εξαιρέσεων- οι οποίοι ασκούνται και επιδίδονται μανιωδώς να λανσάρουν ό,τι χειρότερο νεομοδίστικο και ξενέρωτο νεοδημοτικίζουν και νεολαϊκίζουν «μουσικό» άκουσμα κυκλοφορεί στην αγορά (ποτέ δεν κατάλαβα πώς ένα παραδοσιακό ποντιακό τραγούδι έγινε συρροτσιφτετέλι). Σ' αυτή βέβαια την κατάσταση συμβάλλουν και πολλοί από τους χορευτές (εδώ έρχεται και δένει το πράγμα) που με τις παραγγελιές τους και τον τρόπο που χορεύουν ακαθόριστους ρυθμούς, έρχονται να συμπληρώσουν το παζλ μιας τραγελαφικής εικόνας. Ασφαλώς οι φιλότιμες προσπάθειες ορισμένων να επιμένουν παραδοσιακά και στο άκουσμα και στο χορό είναι η εξαίρεση. Από την άλλη η προσπάθεια παρουσίασης του χορευτικού, σφήνα στην όλη κατάσταση, είναι εντελώς άκομψη, ξεκάρφωτη, υποτιμά το χορευτικό και μάλλον προβάλλει επιπλέον το αστείο του πράγματος.

Και κάθε χρόνο τα πράγματα γίνονται όλο και χειρότερα και οι διάφορες «νεοελληνικές» αντιλήψεις για τη διασκέδαση περνούν αργά αλλά σταθερά και στο πανηγύρι. Και να μην μας παραξενέψει το γεγονός, αν σε κάποιο από τα επόμενα πανηγύρια δούμε καλλίγραμμες κοπέλες από γειτονικές και μη χώρες να χορεύουν πάνω στα τραπέζια προσπαθώντας να βγάλουν μεροκάματο και ό,τι φοράνε πάνω τους. Γιατί κι αυτό μόδα είναι και φοριέται πολύ τελευταία.

Όμως το πανηγύρι μπορεί και πρέπει να σωθεί. Μπορεί να αναβαθμιστεί και να προσλάβει τη μορφή εκείνη που του αξίζει. Μπορεί να γίνει κοινωνική και πολιτιστική εκδήλωση με σύγχρονη δυναμική και αξία, διατηρώντας όλα τα απαραίτητα παραδοσιακά στοιχεία.

Η εμπειρία υπάρχει. Το πανηγύρι στο βουνό έδειξε ότι υπάρχουν και περιθώρια και δυνατότητες. Αρκεί να συμβάλλουμε όλοι μας. Και κυρίως οι φορείς του χωριού (κοινότητα, εκκλησία, συνεταιρισμός, πολιτιστικός σύλλογος) που διαθέτουν και εμπειρία και φιλοσοφία και επιπλέον διαθέτουν και τους κινητήριους μοχλούς. Αλλά πέρα απ' όλους, αυτοί που θα πρέπει να πρωτοστατήσουν σε μια τέτοια προσπάθεια και να πάρουν το θέμα στα ζεστά είναι αυτοί που εμπλέκονται οικονομικά στο πανηγύρι, και αναφέρομαι στα καταστήματα. Γιατί, όπως και να το κάνουμε, το πανηγύρι έχει και οικονομικό αποτέλεσμα και δεν μπορούμε να μην το δούμε και έτσι.

Με το να εκφυλίζεται το πανηγύρι από χρόνο σε χρόνο η διάρκεια ζωής του

γίνεται πολύ μικρή και τα οικονομικά αποτελέσματα μιας τέτοιας καθοδικής πορείας θα είναι σίγουρα αρνητικά.

Έχουν οικονομικό όφελος λοιπόν οι καταστηματάρχες να στηρίξουν την προσπάθεια για αλλαγή πορείας του πανηγυριού και για την ποιοτική του αναβάθμισή του, επενδύοντας σ' αυτό. Έχουν όφελος να επενδύσουν στην παράδοση, γιατί το πανηγύρι είναι παράδοση.

Ας ξεκινήσουμε την προσπάθεια όσο γίνεται νωρίτερα. Ας πάρει κάποιος την πρωτοβουλία και θα ακολουθήσουν και οι υπόλοιποι. Ποιος;

... Συ που σέρνεις το χορό τράβα ίσια το χορό να χωρέσει το χωριό...

Παντελής Παπαϊωάννου

Δραστηριότητες του Συλλόγου μας

Φέτος θα αρχίσει στην Κυψέλη Άρτας ένα πολιτιστικό 4ήμερο και πιστεύουμε ότι θα ανταποκριθείτε στο κάλεσμά μας και θα μας τιμήσετε με την παρουσία και τη συμμετοχή σας.

Έτσι, στις 20 Αυγούστου στην αίθουσα πολιτιστικών εκδηλώσεων θα γίνει αιμοδοσία υπό την εποπτεία παραγόντων του Συνεργείου Αιμοληψίας του Γενικού Νοσοκομείου Άρτας. Πιστεύουμε ότι δε θα λείψει κανένας απ' αυτή την κοινωνική προσφορά αίματος· ίσως είστε εσείς που θα σώσετε μια ζωή.

Συνεχίζοντας, μετά από μια εξαντλητική ημέρα αιμοδοσίας όλοι έχουμε ανάγκη ψυχαγωγίας. Στις 21 Αυγούστου θα πραγματοποιηθεί λαϊκή και δημοτική βραδυά στην πλατεία της Κυψέλης. Συντροφιά σας όλη τη νύχτα θα είναι «Τα παιδιά της Άρτας». Την οργάνωση της βραδιάς αυτής επιμελούνται οι Σύλλογοι Αθήνας και Άρτας. Φυσικά μπορείτε να χορέψετε και να διασκεδάσετε.

Το αποκορύφωμα των εκδηλώσεων θα γίνει όπως πάντα στις 24 Αυγούστου, στο πανηγύρι του Αγίου Κοσμά, στο βουνό. Όπως κάθε χρόνο έτσι και φέτος θα προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε μια εκδήλωση, που σαν απώτερο σκοπό θα έχει το δέσιμο των συγχωριανών ή, αν θέλετε, των Τζουμερκιωτών γενικότερα, μέσα σε ένα πλαίσιο συστηματικής οργάνωσης και εξυπηρέτησης, που θα επιτευχθούν με τη συλλογική και αφιλοκερδή προσπάθεια των μελών των συλλόγων μας και όχι μόνο.

Πιστεύουμε πως κάτω απ' το ζεστό ήλιο του καλοκαιριού ξυπνάνε τα ένστικτά μας για παραδοσιακή διασκέδαση, για διασκέδαση που θα ευχαριστήσει όλες τις γενιές, φυσικά πάντα με τη δικιά σας βοήθεια, συμμετοχή και προσφορά. Ελπίζουμε αυτή η εκδήλωση να είναι ανάλογη των προσδοκιών σας και της φήμης που της αρμόζει, ως του καλύτερου πανηγυριού στο οποίο συμμετέχει όλο το κεντρικό και δυτικό Τζουμερκο. Εξάλλου όλοι οι Τζουμερκιώτες χρειάζονται μια όμορφη νότα στη διασκέδασή τους, όλοι έχουν την ανάγκη να μιλήσουν με τους φίλους τους σ' ένα όμορφο περιβάλλον.

Στο πανηγύρι θα υπάρχουν ποτά, αναψυκτικά, καφέδες και εκλεκτοί μεζέδες σε τιμές κόστους.

Σκοπός του πανηγυριού είναι η συνάθροιση όλων των Τζουμερκιωτών για την ενδυνάμωση των συναισθημάτων αγάπης, φιλίας και αλληλεγγύης. Παράλληλα όμως η προσέλκυση νέων, κυρίως, είναι για μας πρώτιστος στόχος. Προσπαθούμε να τους δώσουμε κίνητρα για να γνωρίσουν αλλά και να κρατήσουν ζεστά μέσα στην καρδιά τους τις παραδόσεις, τα έθιμά μας, που πρέπει να γίνουν βίωμά μας και να τα αναπολούμε συχνά με τέτοιες εκδηλώσεις. Πιστεύουμε ότι η ομορφιά του τοπίου, τα καταπράσινα δέντρα, οι πηγές, το αιώνιο εκκλησάκι του Πάτερ Κοσμά αλλά και η περιέργεια θα μαγνητίσουν τον κόσμο που θα συμπαρασταθεί στο έργο μας.

Η υλοποίηση της ιδέας μας κάθε χρόνο κατά τρόπο καλύτερο εξαρτάται άμεσα από τη δική σας ουσιαστική συμπαράσταση.

Περιμένουμε την ανταπόκριση όλων σας στο κάλεσμα των πολιτιστικών εκδηλώσεων. Χαρά μας να μη λείπει κανείς.

Παπαϊωάννου Παντελής
Αντιπρόεδρος Συλλόγου Αθήνας

γράμμα από ένα νησιώτη

Αγαπητοί φίλοι,

στο προηγούμενο γράμμα μου είχα αναφερθεί στον τρόπο που κάνουμε εμείς τα πανηγύρια μας, στην Ικαρία. Πιστεύω να βρήκατε εκείνο το γράμμα μου ενδιαφέρον, γιατί σήμερα θα συνεχίσω πάνω στον ίδιο «χαβά». Δεν σας κρύβω ότι έχω πλημμυρίσει με νοσταλγία για το νησί και τα πανηγύρια του, και ότι κάθε φορά που συζητώ γι' αυτά... παθιάζομαι, γιατί τα θεωρώ μοναδικά. Όμως, δεν πρέπει να νιώθω έτσι, γιατί και εσείς, όταν μιλάτε για το δικό σας αυγουστιάτικο πανηγύρι της Χώσεψης έχετε το ίδιο πάθος και περηφάνεια και ενθουσιασμό. Και αυτό είναι φυσικό, γιατί το γλέντι και η διάθεση και οι άνθρωποι είναι ίδια απ' άκρη σ' άκρη σε όλη την Ελλάδα. Ο τρόπος της διοργάνωσης του πανηγυριού είναι που διαφέρει. Ας συνεχίσω λοιπόν με ορισμένες άλλες λεπτομέρειες που πιστεύω να βρείτε ενδιαφέρουσες.

Στην Ικαρία λοιπόν, άμα στο σύλλογο του χωριού που διοργανώνει το πανηγύρι, κυριαρχούν δειλοί (μήπως μπούνε μέσα) ή τσιφούτηδες και κάνουν οικονομία στην ορχήστρα ή έχουν κλείσει κάποια φτηνή ορχήστρα ή έχουν προμηθευτεί κακό κρασί, αυτό φαίνεται. Συχνά συμβαίνει αρκετοί κάτοικοι ενός χωριού που κάνει πανηγύρι να πηγαίνουν σε άλλο, επειδή παίζει ο τάδε βιολιστής ή επειδή δεν συμφωνεί με το κοινωφελές έργο που επιλέγηκε να γίνει στο χωριό ή επειδή το κρασί του άλλου πανηγυριού είναι καλύτερο (ουδέν κρυπτόν υπό τον ήλιον). Πρέπει να πω ότι συνήθως την ίδια μέρα διοργανώνονται 2 και 3 πανηγύρια πάνω στο νησί, επειδή υπάρχουν παντού συνώνυμες εκκλησίες. Επομένως, η απόφαση για πανηγύρι λειτουργεί σε πολύ ανταγωνιστικά πλαίσια και θα πρέπει να κάνεις καλό συνδυασμό μεταξύ των Αγίων που θα γιορτάσεις, των προσφερόμενων κρασιών, των προμηθευτών, και βέβαια των μουσικών. Και όσο αναβλητικός είσαι, όσο αποφασίζεις την τελευταία στιγμή τόσο και κινδυνεύεις να μην εξασφαλίσεις όλους τους καλούς συντελεστές για την επιτυχία του πανηγυριού, τόσο και κινδυνεύεις και ως σύλλογος και ως χωριό να ρεζιλευτείς.

Βέβαια, δεν έχουμε μαρτυρίες ότι κάποιο πανηγύρι μπήκε μέσα, γιατί πάντα υπάρχει η κρίσιμη μάζα των χωριανών. Ακόμα κι αν μείνουν κρέατα αδιάθετα, την επομένη τα προσφέρουν με χαμηλότερη τιμή οπότε και πουλιούνται όλα και τίποτα δεν πάει χαμένο. Ωστόσο, με τα χρόνια έχει παγιωθεί μια κοινή πεποίθηση για τα καλά και τα κακά πανηγύρια, που συνήθως σημαίνει «καλά» και «κακά» χωριά, δηλαδή χωριά όπου λειτουργεί η τοπική κοινωνία και χωριά όπου δε λειτουργεί.

Για την ιστορία, ας αναφέρω, μήπως και καμιά φορά βρεθείτε στην Ικαρία, τα καλά

πανηγύρια. Πρώτο στην πολυκοσμία είναι το πανηγύρι του Χριστού Ραχών (6 Αυγούστου), με πάνω από δύο ορχήστρες λόγω έκτασης (αλλά πάντα ένα διοργανωτή, το σύλλογο) και με στρωμένο όλο το χωριό με τραπέζια. Αυτό το περίφημο πανηγύρι μοιάζει περισσότερο με πανικαριακή συνάντηση. Άλλα σπουδαία πανηγύρια είναι της Αράθουσας (17 Ιούλη, της Αγίας Μαρίνας), της Δάφνης, των Κοσοικιών, του Μαγγανίτη, του Μηλιωπού -λόγω τοποθεσίας (20 Ιούλη, του Προφήτη Ηλία), τα ημερήσια πανηγύρια στη Λαγκάδα, στο Φείδος, στην Προεσπέρα, στο Δρούτσουλα και στα Μαντριά. Όμως, πάντα τα πανηγύρια είναι απρόβλεπτο αν θα πετύχουν στο κέφι, και όλοι έχουν μνήμες από κάποιο πανηγύρι όπου έγινε «το σώσε» την τάδε χρονιά, εκεί που δεν το περίμενε κανείς. Η κοινή γνώμη συζητάει πολύ για τα πανηγύρια και μοιάζει σα να λειτουργεί ένα άτυπο είδος «καλλιστείων» μεταξύ των πανηγυριών, χρόνο με το χρόνο, πενταετία με την πενταετία.

Βέβαια, όλα αυτά δε θα συνέβαιναν αν δεν υπήρχαν δύο προϋποθέσεις, που είναι, νομίζω, πολύ βασικές. Η πρώτη έχει να κάνει με έναν λαό ιδιαίτερα γλεντζεδικό και ιδιαίτερα θυμόσοφο. Η δεύτερη σχετίζεται με τον καριώτικο χορό, έναν ιδιότυπο ομαδικό χορό, που παίρνει το χαρακτήρα αυτού που τον χορεύει. Ένας μάγκας τον χορεύει μαγκίτικα, μια κοπέλλα τσαχπίνικα, ένας εύθυμος πηδηχτά, ένας γέρος γεροντίστικα, μια γυναίκα θηλυκά, ένας κουρασμένος κουρασμένα. Και όλες αυτές οι προσωπικές εκφράσεις γίνονται, πάνω στα ίδια βήματα, αφού είναι πιασμένοι όλοι γύρω γύρω, και όλοι χορεύουν ταυτόχρονα (όπως στον καλαματιανό, σε αντίθεση με τον τσάμικο που συνήθως χορεύει μόνο ο πρώτος). Κατά την παράδοση, ο πρώτος χορευτής αφού χορέψει όσο «πρέπει», φεύγει («αφήνει τον κάβο» λέμε εμείς) και πάει τελευταίος, και ο δεύτερος έρχεται πρώτος.

Έτσι χορεύουν όλοι στον κύκλο (ή σχεδόν όλοι), τηρείται το ευαγγελικό ρητό «οι έσχατοι έσονται πρώτοι» και φυσικά η διάρκεια του χορού είναι πάντα πάνω από ένα τέταρτο, και στα μεγάλα κέφια φτάνει και στο μισάωρο, προκειμένου να χορέψουν όσο περισσότεροι γίνεται. Αν βοηθάει το βιολί και το κρασί τότε με τέτοιο χορό και τέτοια παρέα το πανηγύρι έχει σίγουρα πετύχει και όσο μεγάλη και να είναι η πίστα ποτέ δεν φτάνει για να τους χωρέσει όλους.

Αυτά για την ιστορία, αλλά και γιατί μαθαίνω ότι το βράδυ του Πατροκοσμά στην πλατεία της Χώσεψης συχνά δυσφορείτε από το κομπούζιο που γίνεται στην πλατεία, επειδή ο κάθε καταστηματούχος μπορεί να κλείσει μια ορχήστρα και να κάνει ιδιωτικό γλέντι επωφελούμενος τη μέρα του Αγίου. Καταλαβαίνω ότι γι' αυτά τα μαγαζιά (που τυχαίνει να είναι δίπλα δίπλα) ένα γλέντι ανήμερα του Πατροκοσμά αποτελεί ένα σημαντικό και κρίσιμο έσοδο για την επιβίωση. Όμως, έχω τη γνώμη, και ας με συγχωρήσουν όσοι έχουν αντίθετη γνώμη, ότι γλέντι μπορεί να κάνει ένα μαγαζί, και μάλιστα με ορχήστρα, όποτε θέλει, όχι μόνο στη Χώσεψη αλλά και στην Ικαρία και σε όλη την Ελλάδα. Το φαινόμενο δεν είναι καθόλου σπάνιο. Και όταν γίνεται, το κάθε χωριό πλουταίνει περισσότερο, γιατί εκτός από το πανηγύρι του χωριού γίνονται και

άλλα γλέντια. Αν περιμένουν όλοι να βγάλουν τα σπασμένα από ένα μόνο γλέντι, και μάλιστα τη μέρα του πανηγυριού, τότε δε μένει τίποτα για το ίδιο το χωριό, ως έσοδα και ως αναγκαία έργα.

Δεν ξέρω αν η Κοινότητά σας, και γενικά το χωριό σας, έχει το οικονομικό πρόβλημα που έχουμε εμείς στην Ικαρία, που πάντα λείπουν τα χρήματα για διάφορα μικροέργα που ωφελούν όλους (και τους καταστηματάρχες). Αξίζει όμως να σας πω ότι όταν το χωριό μου έχει πανηγύρι, και το ίδιο συμβαίνει και στα άλλα χωριά, κατά παράδοση τα μαγαζιά είναι ανοιχτά (αν ανοίξουν) μόνο για αναψυκτικά και σπάνια βρίσκεται κάποιο που να σερβίρει και φαγητό (κάτω από σημαντική αρνητική κριτική). Και δε σερβίρουν, για να μην κάνουν αντίπραξη στο πανηγύρι του χωριού.

Θέλω μια φορά να βρεθώ στο ημερήσιο πανηγύρι σας, τη μέρα του Πατροκοσμά, να γλεντήσουμε μαζί σε εκείνη τη θαυμάσια τοποθεσία κάτω από την κορφή των Τζουμέρκων. Και το βραδάκι να κατηφορίσουμε στο χωριό για να συνεχίσουμε σε κάποιο από τα μαγαζιά της πλατείας. Όμως, πιστεύω πως θα νιώσω ότι το πανηγύρι τέλειωσε εκεί, στο βουνό, και ότι το βράδυ δεν θα 'μαι στο πανηγύρι αλλά σε γλέντι.

Μετά απ' όλα αυτά, μπορεί να σκεφτείτε: Ποιος είναι αυτός που τον καλούμε, τον φιλοξενούμε και μας κάνει παρατηρήσεις και από πάνω; Πιστέψτε με, δεν κάνω κριτική. Θέλω να με προσέξετε: Δε λέω καθόλου να κάνετε κι εσείς το πανηγύρι σας όπως εμείς στην Ικαρία. Όπως θα 'ρθετε εσείς στον τόπο μου να γλεντήσετε με τον τρόπο το δικό μας, έτσι έρχομαι και εγώ και γλεντώ με τον τρόπο το δικό σας. Ακόμα περισσότερο, ξέρουμε όλοι μας ότι ποτέ δε μεταφέρθηκαν τα έθιμα ενός τόπου σε έναν άλλο, χωρίς κάποιο εσωτερικό λόγο.

Και, μη νομίζετε, δεν είναι όλα ρόδινα και στα δικά μας τα πανηγύρια, όπως και παντού στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, καμιά φορά συμβαίνει ορισμένοι συμπατριώτες μου στο πανηγύρι να εννοούν να χορέψουν μόνοι τους το χορό που έχουν παραγγείλει, χωρίς να μπει κανένας άλλος στο χορό εκτός από την παρέα τους, μεταφέροντας ίσως μια εικόνα που έχουν από αλλού, ή ακόμα και από ανάγκη. Γιατί, όπως και να το κάνουμε, είναι ωραίο να νιώθεις περήφανος και να χορεύεις μπροστά σε όλο το χωριό, ιδίως αν έχεις και λεφτά. Και δεν είμαι καθόλου σίγουρος ότι τα πανηγύρια του τόπου μου δε θα αλλάξουν καθόλου στο μέλλον, για να γίνουν καλύτερα ή χειρότερα.

Αυτό όμως που σίγουρα εννοώ, είναι ότι για μένα το πανηγύρι είναι μια κοινωνική ιεροτελεστία όπου χωρίς να ξηλωθείς θα πρέπει να μπορείς να φας καλά και να χορέψεις όσο θέλεις. Γιατί όλοι είναι περίπου μια παρέα, φτωχοί και πλούσιοι, γιατί όλοι μαζί κάνουν το χωριό. Ξέρω, λοιπόν, αυτή την ιδιαιτερότητα των πανηγυριών της Ικαρίας, που όλος ο κόσμος που την έχει επισκεφτεί μιλάει γι' αυτά. Και αφού την ξέρω αυτή την ιδιαιτερότητα γιατί να μην την πω; Μυστικό θα την κρατάω από την υπόλοιπη Ελλάδα και ειδικά από εσάς που αγαπώ ιδιαίτερα;

φιλικά
Ηλίας Γιαννίρης

Αγαπητοί μου της Συντακτικής Επιτροπής του «Χάος και Όψη»,

Διάβασα και το 7ο τεύχος, το πολύ ενδιαφέρον. Ήθελα να βοηθήσω κι εγώ αλλά πώς; Οι δυνάμεις μου, σωματικές και πνευματικές, καθημερινά με εγκαταλείπουν από τις συνεχείς αρρώστιες και τα γερατειά.

Επειδή δεν διαβάζω απλώς, αλλά μελετώ το περιοδικό σας, διέγνωσα ότι μελλοντικά θα ασχοληθείτε και με ιστορικά θέματα· κι έχουμε επώνυμα ιστορικά πρόσωπα, Χοσεψίτες, τον Μήτηρο και τον Γιαννάκη Κουτελίδα που και την επανάσταση κήρυξαν και σε πολλές μάχες πήραν μέρος στον αγώνα του 1821.

Σας στέλνω δύο σχετικά βιβλία που ξέρω πως γράφτηκαν ύστερα από πολύχρονη κι ενδελεχή μελέτη των αρχείων του Κράτους. Ίσως είναι δύσκολο να τα βρήτε στην αγορά.

*Σας εύχομαι πάντα επιτυχίες
Λίτσα Λαμπράκη-Νάση*

Ευχαριστήρια

Η Ευτυχία Παππά ενίσχυσε το «Χάος και Όψη» με 20.000 δραχ. στη μνήμη του συζύγου της Τιμολέοντα Παππά.

Η Λίτσα Λαμπράκη-Νάση συνέδραμε για πολλοστή φορά το περιοδικό μας, με το ποσό των 10.000 δραχ.

Κείμενα που βρίσκονται στη διάθεση του περιοδικού

Στέφανος Τόσκας: *Το γύφτικο του χωριού, Οι πατέρες μας, Το κλέψιμο της Ρήνας*

Γιάννα Καϊάφα: *Πριν την κοπή της βασιλόπιτας, Αλλοτριώση (ποίημα)*

Βαγγέλης Πλύτσας: *Το δάσος*

Μαίρη Νταβαντζή: *Ευάγγελος Νταβαντζής*

Νίκος Β. Καρατζένης: *Για την κορφή των Τζουμέρκων*

Χριστόφορος Θανασηπαππάς: *Η φτώχεια (ποίημα), Τεχνολογία και περιβάλλον*

Δημήτρης Κοτελίδης: *Ο Σύλλογός μας, Τα ξωκκλήσια του χωριού μας*

Γιάννης Κατσάνος: *Η βαθμολογία στο Δημοτικό, Προτάσεις για τις πανελλήνιες εξετάσεις, Ήθη και έθιμα της πατρίδας μας, Ιούνιος ο μήνας των εξετάσεων*

Ηλίας Γιαννίρης: *Η δισκογραφική συλλογή (β' μέρος)*

Τραγούδια των Τζουμέρκων, συλλεχθέντα από τον Χρήστο Ν. Λαμπράκη